

Classificatie in het culturele en literaire veld 1975-2000

Diversificatie en nivellering van grenzen tussen culturele genres

Kees van Rees, Susanne Janssen & Marc Verboord

10. 1 INTRODUCTIE

Binnen westerse samenlevingen hechten mensen nog altijd veel waarde aan producten die (nu) als kunst en literatuur bekendstaan. Of deze producten die waardering en status ook in later tijden zullen genieten, staat nog te bezien. De geschiedenis leert dat prestigieuze cultuuruitingen hun toonaangevende status mettertijd kunnen verliezen, terwijl andere producten juist in aanzien kunnen stijgen. Bovendien is de maatschappelijke eensgezindheid over welke cultuuruitingen belangrijk zijn tegenwoordig minder groot dan in eerdere perioden. Zo kennen niet alle groepen binnen onze samenleving een vergelijkbaar gewicht toe aan housemuziek of poëzie. De kans dat bepaalde cultuurproducten als bij uitstek waardevol aan toekomstige generaties worden overgedragen, lijkt bijgevolg een stuk kleiner dan vroeger.

Cultuursociologie onderzoekt hoe de waardering van cultuurproducten totstandkomt, welke synchronische en diachronische verschillen er bestaan en, vooral, hoe culturele classificatie – de ordening van het culturele aanbod naar aard en kwaliteit – valt te beschrijven en verklaren.

Gespecialiseerde instanties en actoren in de samenleving spelen een belangrijke rol bij het aanmunten van termen en criteria om cultuuruitingen te klasseren en bij het toekennen van eigenschappen en waarde aan culturele producten. In onderscheid met materiële productie, noemt men die kwaliteitstoekenning ‘symbolische’ productie, in zoverre ze invloed uitoefent op hoe andere leden van een samenleving deze producten percipiëren.ⁱ

Met het gebruik van dit soort termen zette Bourdieu zich af tegen de (ook nu nog) wijdverbreide opvatting dat de kunststatus van bepaalde cultuuruitingen primair berust op intrinsieke eigenschappen. Ruim voor Beckers *Art worlds* (1982), betoogde hij dat producten pas aanspraak kunnen maken op de status van kunstwerk, wanneer ze door *gatekeepers* – critici, galeriehouders, literaire uitgevers, een select publiek – binnen het bestaande kunstcircuit worden toegelaten en door de leden hiervan eigenschappen en waarde krijgen toegekend. Daarnaast kunnen producten, volgens Bourdieu, specifieke waarde ontleen aan het gebruik dat bepaalde groepen in de samenleving ervan maken. Tot ver in de twintigste eeuw ontleenden voorkeuren van (hogere of lagere) statusgroepen hun meer of minder legitieme status ongetwijfeld voor een deel aan de status van die liefhebbers.

In het laat twintigste-eeuwse literaire veld verwijst het begrip ‘symbolische’ productie in de eerste plaats naar het gezamenlijke werk van auteurs, critici, leraren, juryleden (van literaire prijzen, festivals, wedstrijden) en redacteurs van literaire tijdschriften. Uitgevers, fondsredacteurs en boekhandelaren worden gewoonlijk gepresenteerd als sleutelfiguren in de materiële productie en distributie, maar toch vervullen ook zij van oudsher een belangrijke rol in de classificatie van literatuur.ⁱⁱ Symbolische en materiële productie zijn geen gescheiden activiteiten, maar twee dimensies van het werk van willekeurig welke instantie of actor binnen het literaire (culturele) veld.ⁱⁱⁱ

Het toekennen van eigenschappen en waarde aan literaire producten door bovengenoemde ‘symbolische’ producenten is geen vrijblijvende aangelegenheid, het heeft

altijd als doel anderen te overtuigen. Hoezeer het handelen van de leden van diverse instituties ook verbonden is met de eigen positie in het literaire veld, het blijft altijd geconditioneerd door de noodzaak een zekere erkenning van andere instanties te verkrijgen en te behouden.

Of actoren in het literaire veld er *de facto* in slagen om de perceptie van literaire werken te sturen, is afhankelijk van een publiek dat hun activiteiten registreert en als bindend erkent. De classificerende activiteiten van uiteenlopende institutionele actoren verschillen qua vorm, zichtbaarheid en effectiviteit. Door maatschappelijke ontwikkelingen kunnen deze verschillen in de loop der tijd groter of kleiner worden – met gevolgen voor de perceptie en status van de geclassificeerde werken. Voorbeelden van dergelijke veranderingen (die verderop aan bod zullen komen) zijn de verminderde zichtbaarheid van de krantenkritiek als gevolg van de dalende oplagecijfers van kranten, de opkomst van door boekhandelketens gesponsorde literaire prijzen, maar ook de verminderde belangstelling van het publiek voor het fictieboek. Het proces van symbolische productie is door deze dynamische sociale inbedding niet vast te pinnen op enkele actoren of activiteiten. Mettertijd raken andere opvattingen over literatuur in zwang, waardoor nieuwe spelers van zich doen spreken en oude spelers van strategie veranderen.

Met dit hoofdstuk hopen we een beter begrip te ontwikkelen van processen van symbolische productie en de totstandkoming van classificaties in het literaire (en culturele) veld. Meer in het bijzonder beogen we inzicht te bieden in enkele opmerkelijke veranderingen die hierin volgens ons zijn opgetreden in het laatste kwart van de twintigste eeuw.

De verwevenheid van symbolische en materiële productie, hoewel allerminst een recent gegeven, is in deze periode onmiskenbaar toegenomen. Uitgeverijen en distributeurs slagen er steeds beter in om aspecten van symbolische productie te orkestreren.^{iv} Traditioneel houden vooral instellingen als kritiek en onderwijs zich bezig met de classificatie van literaire (culturele) producten, maar in de afgelopen dertig jaar lijken de promotieactiviteiten, commerciële prijzen en bestsellerslijsten van uitgeverijen en boekhandelketens deze functie deels te hebben overgenomen. De oorspronkelijke functies van kritiek en onderwijs hebben als gevolg daarvan een verandering ondergaan.

Deze diversificatie (toegenomen heteronomie) van beoordelingsinstanties is niet alleen gepaard gegaan met een grotere verscheidenheid in de wijze waarop het actuele fictieaanbod wordt geclassificeerd, maar ook met een nivellering van hiërarchische scheidslijnen tussen genres. Op de literaire pagina's van Nederlandse kranten en opiniebladen is aanmerkelijk meer ruimte gekomen voor een genre als de thriller, en in het literatuuronderwijs mogen middelbare scholieren ook boeken van Tim Krabbé of René Appel op hun literatuurlijst zetten. Bij materiële producenten is er eveneens sprake van toegenomen heteronomie. Uitgevers blijken zich bijvoorbeeld minder exclusief te richten op literatuur in de nauwere betekenis die gangbaar was in de jaren zestig en zeventig. Uit de manier waarop ze boeken op de markt brengen, blijkt dat veel uitgevers vandaag de dag een bredere literatuuropvatting hanteren. Tot 'literatuur' worden tegenwoordig ook diverse subgenres gerekend, die voorheen als 'spannend' van de hogere literatuur waren afgegrensd. Behalve gereputeerde auteurs van literaire romans als Margriet de Moor, zien ook columnisten, bekend van televisie of theater (Mart Smeets, Youp van 't Hek) hun werk door uitgevers aangeboden als 'literatuur'. Om deze vorm van diversificatie te onderkennen is aandacht nodig voor de manier waarop uitgevers boeken klasseren en de voorwaarden waaronder distributeurs, symbolische producenten en het publiek geneigd zijn dergelijke classificaties over te nemen.

Bovenstaande ontwikkelingen in de symbolische productie van literatuur kunnen ons inziens niet los worden gezien van veranderingen in de voorkeuren en gedragingen van cultuurdeelnemers die zich in dezelfde periode onder invloed van bredere sociaal-culturele

ontwikkelingen hebben voorgedaan. Patronen van cultuurproductie en -consumptie beïnvloeden elkaar wederzijds en worden tevens bepaald door de maatschappelijke structuren waarin ze zijn ingebed. In het hiernavolgende proberen we te verduidelijken hoe deze afhankelijkheidsrelaties (kunnen) doorwerken in de manier waarop leden van een specifieke samenleving geneigd zijn om culturele producten te klasseren.^v

Enige inperking is daarbij vereist. We zullen ons in dit hoofdstuk daarom primair richten op het naoorlogse Nederlandse literaire veld tussen 1975-2000, waarvoor reeds bruikbaar gegevensmateriaal voorhanden is. Allereerst bespreken we in paragraaf 2 enkele centrale noties en veronderstellingen binnen cultuursociologisch onderzoek naar culturele classificatie. Daarna staan we in paragraaf 3 kort stil bij ontwikkelingen in de jaren vijftig en zestig, als opmaat voor onze verkenning van latere decennia. Aan de hand van kerncijfers van het literaire veld onderzoeken we vervolgens in paragraaf 4 hoe de positie van diverse instanties en actoren in het proces van symbolische productie zich sinds het midden van de jaren zeventig heeft ontwikkeld en wat daarvan de implicaties zijn voor de wijze waarop literaire producten worden geclassificeerd. In het bijzonder bekijken we in hoeverre er sprake is van diversificatie en van nivellering van symbolische grenzen tussen genres. De notie ‘genre’ gebruiken we, in navolging van DiMaggio, ter aanduiding van een verzameling culturele producten die leden van een samenleving tot dezelfde categorie plegen te rekenen op grond van waargenomen gelijkenissen.^{vi} Deze omschrijving laat nog in het midden welke partijen gelijkenissen waarnemen en hoe eigenschappen van de waarnemers zelf een rol spelen in de classificatie. In het vervolg van dit hoofdstuk proberen we daarover meer duidelijkheid te creëren.

10.2 CULTURELE CLASSIFICATIE: ENKELE KERNBEGRIPPEN EN UITGANGSPUNTEN

‘Legitimeringsinstanties’ en ‘legitieme cultuur’

Geïnspireerd door Weber,^{vii} introduceerde Bourdieu eind jaren zestig noties als ‘legitiem’ en ‘legitimeren’ om interacties in het culturele veld en de maatschappelijke waarneming en waardering voor culturele producten en praktijken te karakteriseren.^{viii} Als ‘legitieme tak van cultuur’ bestempelde hij sectoren met op diverse niveaus (productie, distributie) gespecialiseerde beoordelingsinstanties met charismatisch gezag. Hun oordeel over de mate van hoogwaardigheid van producten uit die sector pleegde te worden geloofd en gerespecteerd – een reden waarom die producten als ‘legitieme’ vormen van cultuur en de betrokken instanties zelf als ‘charismatische legitimeringsinstanties’ gelden. Vooral de kritiek en het onderwijs achtte Bourdieu van doorslaggevende betekenis voor de maatschappelijke erkenning van culturele producten als legitieme vormen van cultuur.

Geen archimedisch punt voor culturele classificatie

In zijn werk doet Bourdieu terecht moeite om zich te vrijwaren van de suggestie zelf over een ‘legitimitetsmeter’ te beschikken.^{ix} Een cruciaal uitgangspunt voor cultuursociologen is namelijk dat geen enkele groep of categorie cultuurdeelnemers in de positie is of over een methode beschikt om de aard en kwaliteit van cultuurproducten op een universeel geldige wijze vast te stellen. Mensen kennen bepaalde eigenschappen en waarde toe aan de cultuuruitingen waarmee ze in aanraking komen of ze claimen die voor de producten en praktijken van hun voorkeur. Ze doen dit op grond van hun cultuuropvatting en (hun kennis van) allerlei relationele attributen – wie is de maker, waar is een werk gepubliceerd, wie vormen het publiek, et cetera. Dat geldt niet alleen voor gewone cultuurconsumenten, maar evenzeer voor allerlei categorieën van deskundigen (wetenschappers, redacteuren, critici, docenten) die maatschappelijk met charismatisch gezag zijn bekleed.

Voor de classificatie van cultuurproducten – de ordening van het culturele aanbod naar soort en kwaliteit – ontbreekt nu eenmaal een archimedisch punt. Ook een gespecialiseerde beoordelingsinstantie als de kritiek is verdeeld in onderscheiden facties met uiteenlopende kunst- en cultuuropvattingen en beschikt niet over gecodificeerde regels en normen voor de classificatie van cultuurproducten.

Elke kenschets van hoe een bepaalde samenleving op een gegeven tijdstip tegen culturele sectoren en producten aankijkt, vormt slechts een momentopname van wat in werkelijkheid neerkomt op een dynamisch proces van consensusvorming tussen leden van die samenleving. Onderzoekers moeten zich er dus rekenschap van geven dat de maatschappelijke overeenstemming over culturele genres en producten per definitie voorlopig is en altijd gepaard gaat met een zekere mate van dissensus.

Samenhang materiële en symbolische productie

Niet alle instanties of actoren uit het culturele veld zijn even invloedrijk in processen van symbolische productie en classificatie. Op het eerste gezicht lijkt classificatie vooral het werk van gespecialiseerde instanties en actoren binnen het culturele veld, met name de kritiek en het literatuuronderwijs. Inderdaad brengt de beslissing van critici om (geen) aandacht te schenken aan een nieuw verschenen roman of die van leraren in het voortgezet onderwijs om (geen) lestijd te besteden aan een bepaalde auteur, een schifting aan onder auteurs.

In hun bestaansgeschiedenis hebben uitgeverijen, met hun publicaties, een fondslust opgebouwd die hen in verschillende mate klasseert als *literaire* uitgeverij. En dat gegeven blijkt van groot belang voor de beslissing van critici om een nieuwe titel of auteur wel of niet te bespreken. De schifting die de kritiek maakt, is dus niet de eerste waarmee auteurs te maken krijgen. Een eerdere selectie vindt al plaats in de redactielokalen van gereputeerde literaire uitgeverijen. Met bepaalde activiteiten scoren materiële producenten dus hoog op de dimensie van symbolische productie. Dit illustreert hoezeer materiële en symbolische productie met elkaar zijn vervlochten.

Verderop in dit hoofdstuk gaan we uitgebreider in op de toegenomen bemoeienis van andere instanties dan kritiek en onderwijs (onder meer uitgeverij en boekhandel, beleidsorganisaties op letterengebied, en belangenorganisaties uit de bedrijfstak) met de symbolische productie van literatuur. Er is dus sprake van een diversificatie van beoordelingsinstanties. Hoewel deze zelden openlijk met elkaar in debat gaan of de zeggenschap van een andere instantie betwisten, heeft dit geleid tot een afnemende consensus. Classificaties hebben bijgevolg minder verstrekkende consequenties dan vroeger, noch in positieve noch in negatieve richting.

Samenhang symbolische productie en consumptie

De voorkeuren en gedragingen van ‘gewone’ cultuurdeelnemers hangen op tweeërlei wijze samen met symbolische (en materiële) productie. Enerzijds beïnvloeden classificaties door symbolische en materiële producenten de waarneming en waardering van cultuurconsumenten, die daar via allerlei kanalen (onderwijs, kritiek, display in boekhandel, reclame, advies van met cultureel kapitaal begiftigde ouders en vrienden) mee in aanraking komen. Cultuurdeelnemers maken zich die classificaties deels eigen. Anderzijds spelen consumentvoorkeuren een niet te verwaarlozen rol in classificatieprocessen.

De omvang en status van de groep liefhebbers van een bepaalde categorie producten kunnen richtinggevend zijn voor het handelen van (symbolische) producenten: het verkoopsucces van bepaalde werken kan uitgeverij er bijvoorbeeld toe brengen om meer van dat soort producten in de markt te zetten of ze nog sterker te promoten; critici in topperiodieken, daarentegen, kunnen door dit succes bij een massapubliek juist worden afgeremd om er aandacht aan te schenken omdat, volgens hun ideologie van dat moment,

economisch succes zich moeilijk laat verenigen met kwaliteit en legitieme kunst is voorbehouden aan een elite.

In algemenere zin kan de gedeelde voorkeur van een groep mensen voor een verzameling cultuuruitingen bijdragen aan de perceptie ervan als ‘bij elkaar horend’ of zelfs ‘distinctief voor een bepaalde sociale groep of klasse’. Sociaaleconomische statuskenmerken of andere attributen van groepsleden plegen daarbij niet zelden geprojecteerd te worden op de producten in kwestie.^x Gemeenschappelijke voorkeuren en kenmerken van cultuurdeelnemers zijn in die zin constitutief voor genreonderscheidingen en de eigenschappen die aan culturele producten worden toegedicht. Aan de andere kant kunnen classificaties van culturele producten afstralen op de liefhebbers ervan. Het is het principe van Bourdieus ‘distinctie’. Mensen worden tot een specifieke groep gerekend of rekenen zichzelf daartoe op grond van hun voorkeur voor bepaalde genres van producten. Genrevoorkeuren zijn dus op hun beurt constitutief voor de status, leefstijl of identiteit van mensen. Vandaar ook dat volgens Bourdieu de aan culturele praktijken toegeschreven eigenschappen tevens nieuwe deelnemers kunnen aantrekken: personen die niet tot de oorspronkelijke ‘doelgroep’ behoren, in zoverre ze de definiërende eigenschappen ontberen, maar via die geadopteerde culturele praktijken laten zien dat ze ‘erbij horen’.

Nivellering van symbolische grenzen

Bourdieu's theorie van culturele stratificatie veronderstelt een sterk verband tussen kenmerken van het maatschappelijk domein en die van het domein van leefstijlen. Hoogopgeleide mensen uit hoge statusgroepen met veel cultureel kapitaal bezitten volgens Bourdieu de legitieme smaak en geven de voorkeur aan serieuze of hoge kunst; populaire smaak zou eigen zijn aan lagere statusgroepen.^{xi} Op het eerste gezicht lijkt het aannemelijk dat hoog samengaat met hoog, en laag met laag. Onderzoek naar de Franse samenleving rond 1970 toont in elk geval een verband tussen opleidingsgraad en inkomen enerzijds en culturele voorkeuren en genres anderzijds.

Maar Bourdieus onderzoek laat diverse problemen open.^{xii} Zo is het de vraag of zijn theorie over de hechte samenhang (‘homologie’) tussen sociale positie en leefstijl zich laat generaliseren naar andere samenlevingen in latere decennia van de twintigste eeuw.^{xiii} In die periode eigenen (met name) jongere groepen uit de nieuwe middenklasse zich, via afwijkende voorkeuren, kwalificaties toe waarmee zij hun leefstijl afzetten tegen de traditionele ‘hoog-versus-laag’ dichotomie.^{xiv} Die zelfpositionering vormt onderdeel van een leefstijl, die als meer heterogeen kan worden aangemerkt, in zoverre allerlei traditionele scheidslijnen tussen genres en praktijken niet langer gerespecteerd worden. Deze positionering mag weliswaar door anderen (ouders-opvoeders, leraren, politici) in woord en daad worden bestreden, ze is lastig te weerleggen en zeker niet tegen te houden. Temeer daar zich binnen de door jongeren geprefereerde culturele sectoren gespecialiseerde legitimeringsinstanties ontwikkelen, die zich toeleggen op symbolische productie en in bredere kring erkenning voor hun classificaties weten af te dwingen: kritiek in specifieke media voor het betreffende segment (*Rolling Stone*, *Oor*; *Sight & Sound* als tegenhanger van *Gramophone*, *Luister* en andere special-interestbladen), organisaties voor festivals, prijzen, populariteitspolls, tv-quizen of encyclopedische naslagwerken (Bronsons *Billboard book of number one hits*; Christgau's guide *Rock albums of the 70s*, et cetera), en een breed scala aan popmuziekprogramma's op radio en televisie.

Bourdieu's werk biedt evenmin uitsluitsel over de cruciale vraag hoe onderzoekers kunnen vermijden dat ze ‘legitieme’ smaak simpelweg gelijkstellen aan de genrevoorkeuren van de hogere statusgroepen binnen een samenleving. Zoals gezegd gaan cultuursociologen ervan uit dat (grenzen tussen) genres het product zijn van culturele classificatie door mensen. Op grond

van hun cultuuropvatting en relationele attributen kennen mensen bepaalde eigenschappen toe. Verschillen tussen genres, de toekenning van uiteenlopende eigenschappen aan producten uit het ene dan wel het andere cluster, plegen te worden gerespecteerd. In Bourdieus optiek komt dit mede doordat cultuurdeelnemers aan de door hen geprefereerde culturele praktijken een zekere identiteit of zelfs distinctie ontlenuen.

Nivellering van symbolische grenzen duidt daarentegen juist op een al dan niet geleidelijke breuk in die situatie, bijvoorbeeld doordat (sommige) cultuurdeelnemers geneigd zijn om voorheen gebruikelijke grenzen minder streng te trekken. Bepaalde eigenschappen die specifiek werden geacht voor het ene cluster worden nu bijvoorbeeld ook geclaimd of geldig geacht voor een ander segment. Dit kan zich voordoen wanneer – zoals in het laatste kwart van de twintigste eeuw – een groep cultuurdeelnemers sterk van samenstelling verandert als gevolg van sociale mobiliteit, meer in het bijzonder wanneer opwaarts mobiele leden nieuwe classificaties ingang doen vinden die eerder gemaakte onderscheidingen afzwakken of tenietdoen. Voor de oorspronkelijke groep deelnemers kan dat betekenen dat die culturele praktijk een deel van haar instrumentele waarde als middel tot identiteit of distinctie verliest.

Bourdieu probeert aan het gesignaleerde probleem van het ontbreken van een archimedisch punt te ontkomen, door erop te wijzen dat een samenleving die hiërarchisering van culturele producten, voorkeuren en smaken delegeert aan speciaal daartoe ontwikkelde instellingen in het culturele veld (kritiek, onderwijs). Daar heeft hij ongetwijfeld gelijk in. Maar aan een aantal zaken besteedt hij in theorievorming en empirisch onderzoek onvoldoende aandacht: de interactie tussen deze instellingen; hun ontwikkeling en, daaraan gekoppeld, de geleidelijke veranderingen in hun classificatiemethoden; hun impact op de waarneming en waardering door cultuurdeelnemers en, ten slotte, de impact van veranderende consumptiepatronen op het doen en laten van die beoordelingsinstanties.

Voor het Nederlandse culturele veld in het laatste kwart van de twintigste eeuw willen we proberen daar beter rekenschap van te geven. We pretenderen niet meer dan een aanzet daartoe te geven, met verwijzingen naar eerder onderzoek en met suggesties voor vervolgonderzoek. Als aangekondigd, is het objectdomein daarbij ingeperkt tot de boekenbranche, inhoudelijk met bijzondere aandacht voor verschuivingen in classificaties van producten uit het genre ‘fictie’. Het inzicht in die veranderingen hopen we te vergemakkelijken door in de volgende paragraaf eerst een summier beschrijving te geven van enkele relevante sociaaleconomische en culturele ontwikkelingen in de naoorlogse periode.

10.3 NAOORLOGSE ONTWIKKELINGEN – KLANKBORD VOOR HET VERSTAAN VAN LATERE VERANDERINGEN

In Nederland is de status van literatuur als legitieme tak van cultuur misschien wel het hoogst geweest tussen circa 1955 en 1975. Voor de analyse van enkele veranderingen in het laatste kwart van de twintigste eeuw kan deze stelling als klankbord dienen, al moeten we daarbij onmiddellijk aantekenen dat die dynamiek in statushoogte lastig valt te kwantificeren. Wel geven we hieronder een aantal argumenten die dit klankbord enige stevigheid verlenen.

Qua dekking^{xv} stond de pers in 1965 op de top van haar levenscyclus. De literatuur als object van journalistieke kritiek profiteerde daarvan. Vergeleken met andere sectoren kreeg literatuur meer ruimte in de kwaliteitspers, waarvan met name de oorspronkelijk Nederlandstalige literatuur een groot deel wist op te eisen. Sindsdien is die dekking gehalveerd van 1,25 krant per gezin in 1970 naar 0,62 per gezin in 2002.

In de vaderlandse (opvattingen over) kunst en literatuur vond in de eerste decennia na de oorlog een inhaalslag plaats, getuige de ontdekking van buitenlandse avant-gardebewegingen in beeldende kunst en literatuur (Cobra, poëzie van de Vijftigers) en het

positief kritische onthaal dat experimentele literatuur vanaf het midden van de jaren vijftig ten deel viel. Die welwillende receptie was mede te danken aan de introductie van een niet direct breed gedeelde, maar invloedrijke opvatting uit het Angelsaksische taalgebied, die de autonomie van het kunstwerk vooropstelde en van critici verlangde dat zij het werk als literatuur recht zouden doen.^{xvi}

Het is het begin van een periode van grotere beroeps- en onderwijsmobiliteit die uitmondde in een meer open samenleving.^{xvii} Onderwijsdeelname en onderwijsduur stegen, waardoor het gemiddelde opleidingsniveau toenam en de invloed van ouderlijk milieu op onderwijskansen verminderde.^{xviii} Groeiende welvaart,^{xix} stijging van het opleidingsniveau en de opmars van algemene schoolsoorten (HAVO en VWO)^{xx} met meer ruimte voor literatuuronderwijs in het curriculum kwamen nog even ten goede aan literaire fictie: jongeren besteedden hun geld deels nog aan het betrekkelijk nieuwe verschijnsel van (literaire) pockets.^{xxi} De boekenmarkt na 1945 beleefde eerst een inhaalvraag, en na 1955 een groeivraag die, behalve met de bevolkingstoename, verband houdt met de groei van het besteedbaar inkomen en de stijging van het gemiddelde onderwijsniveau.^{xxii}

In de culturele journalistiek nam literatuur, met klassieke muziek, een dominante plaats in. Als kweekvijver van nieuw talent en als brandpunt van literaire debatten vervulden literaire tijdschriften een belangrijke rol. Televisie, met slechts één net tot 1964, vormde nog nauwelijks een podium voor die vorm van journalistiek. Pas in de loop van de jaren zestig ontwikkelde het nieuwe medium zich tot een grote slokop in de tijdsbesteding van de gemiddelde consument, met uitzondering van de hoger opgeleiden.^{xxiii}

Van de jongeren uit de ‘babyboomgeneratie’ gingen velen Nederlandse letteren studeren en de literatuurwetenschap kreeg in die tijd vaste voet aan universitaire grond.^{xxiv} De piek van deze ontwikkeling lag in het midden van de jaren zeventig. In de daarop volgende decennia zou de studenteninstroom bij Neerlandistiek en algemene literatuurwetenschap sterk afnemen. Voor nieuwe studentcohorten bleken onder meer communicatie-, film- en cultuurwetenschap vanaf de jaren tachtig aantrekkelijker alternatieven.

Met uitzondering van de opmars van de televisie, lijkt geen van deze omstandigheden uit te leggen als nadelig voor de bloei en het aanzien van literatuur.

Ontwikkelingen vanaf circa 1975

Tegen deze summier aangegeven achtergrond zien we in het laatste kwart van de vorige eeuw echter een aantal ontwikkelingen die instellingen in het literaire veld, en de literatuur zelf, niet onberoerd laten. Vanaf de jaren zeventig raakte het literaire veld op een andere wijze dan voorheen ingebed in het culturele veld, onder meer door de opkomst van ‘andere’ culturele sectoren die voorheen nog als tamelijk populair (of *lowbrow*) golden. Zo steeg de status van film en (met name) popmuziek vanaf de jaren zeventig in rap tempo, dankzij de snel groeiende aandacht via zowel gedrukte media als radio en televisie, alsook via een toenemend aantal nieuwe podia.^{xxv} De configuratie van sectoren die gezamenlijk het culturele veld uitmaken, veranderde hiermee. Deze ontwikkeling valt mede toe te schrijven aan de snelheid waarmee technologische en demografische ontwikkelingen, die al in de naoorlogse decennia in gang waren gezet, zich doorzetten.

Onder alle lagen van de bevolking viel een verbreding van culturele repertoires te constateren. Die verbreding hangt ongetwijfeld samen met de enorme groei van het culturele aanbod en de informatie over dat aanbod via media die zelf gekenmerkt worden door ontzuiling en diversificatie. De bevoogdende kunst- en cultuurkritiek uit de verzuilde pers van de jaren vijftig, die tamelijk negatief was in haar oordeel over eigentijdse, minder legitiem geachte cultuuruitingen als film, experimentele (beeldende) kunst, jazz en popmuziek, maakte geleidelijk plaats voor een meer ruimhartige en kosmopolitische beschouwingwijze.

De toegenomen welvaart, de uitbreiding van de vrije tijd en de stijging van het opleidingsniveau stelden een groeiend aantal mensen in staat om van dat aanbod gebruik te maken. De democratisering van het middelbaar en hoger onderwijs betekende echter ook dat hogere vormen van voortgezet onderwijs – zoals atheneum en HAVO, waar het literatuuronderwijs traditioneel een sterke positie had – steeds meer leerlingen rekruteerden die van huis uit minder bekend waren met de traditioneel als ‘hogere’ aangemerkte cultuurvormen, met alle problemen en oplossingen van dien: loslaten van klassieke Bildungsideaal; verminderde aandacht voor oudere en meer complexe vormen van literatuur, meer aandacht voor eigentijdse literatuur, meer ruimte voor bij jongeren populaire teksten en genres.

Jongeren, ook de hoger opgeleiden onder hen, gingen hun geld en vrije tijd steeds meer besteden aan culturele praktijken die voorheen als minder legitiem werden beschouwd: televisieamusement, popmuziek, film, sport, uitgaan.

De gesignaleerde halvering van de krantendeckking betekende tevens een forse afname van het publiek dat nog via dagbladen in contact zou komen met literaire kritiek. De ironie wil dat vanaf het moment dat de kritiek absoluut gezien meer ruimte kreeg in de pers, zij haar impact zienderogen gereduceerd zag door de gestage afname van het aantal krantenlezers, met name ook onder de jongere generaties hoger opgeleiden die juist bij uitstek geëquipeerd leken om via kranten over literatuur geïnformeerd te worden. Nieuwe marketinginstrumenten van distributeurs, zoals bestsellerlijsten en bijhorende display in de boekhandel, hebben dit verlies aan consumentenvoorlichting slechts gedeeltelijk gecompenseerd, en dan nog met een eenzijdiger focus op titels die toch al succesvol waren in de verkoop.

Repertoireverbreding bij media en publiek, verlies aan impact van de traditionele kritiek en de introductie van nieuwe vormen van consumenteninformatie die minder cognitieve inspanning vergen, behoren volgens ons tot de omstandigheden die een nivellering van grenzen tussen genres hebben bevorderd. Dit betekent onder meer dat relevante maatschappelijke groepen tussen 1975 en 2000 literatuur anders zijn gaan waarnemen als onderdeel van een onuitgesproken culturele hiërarchie. Waar literatuur voor oudere generaties Nederlanders van uiteenlopende rangen en standen tot de meest vooraanstaande cultuurvormen behoorde, is zij voor leden van jongere generaties, inclusief de hogere statusgroepen, steeds meer een mogelijke optie uit vele geworden. Nederlanders geboren na 1960 en opgegroeid met televisie hielden het lezen, ook van literatuur, massaal voor gezien.^{xxvi} In samenhang hiermee en deels onder invloed hiervan is ook de *modus operandi* van instituties in het literaire veld veranderd. Vermoedelijk is ook hier sprake van de wederzijdse beïnvloeding tussen productie en consumptie die we in de vorige paragraaf aan de orde stelden.

Met de navolgende bespreking van enkele veranderingen willen we geen voedsel geven aan vaak gehoorde klachten dat het slecht gesteld is met literatuur, dat vroeger alles beter was (de literatuur van de jaren vijftig, de kritiek uit die tijd, de wijze van opereren van uitgeversgentlemen, de overlevingskansen van debutanten) of dat het de ‘schuld’ is van een bepaalde instelling binnen het culturele veld of van een of andere recente ‘kwaal’ (commercialisering, vervlakking, entertainmentziekte of wat dies meer zij) waaraan die instelling of groepen in de samenleving zouden lijden. Ongetwijfeld doet dit er ook toe in de reflectie over hoe het literaire veld verandert, maar een dergelijke monocausale benadering is te beperkt.

In het eerste deel van deze paragraaf hebben we argumenten aangedragen voor de stelling dat literatuur in de decennia direct na de oorlog een sterke positie als legitieme cultuurvorm innam. Het tweede deel van deze paragraaf bevatte aanknopingspunten voor de stelling dat dit alles in het laatste kwart van de twintigste eeuw veranderde. Hieronder proberen we een aantal (veronderstelde) ontwikkelingen aan de hand van empirisch materiaal

te traceren en nader te duiden. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar veranderingen in de relaties tussen materiële en symbolische productie, en die tussen productie en consumptie. Een van die veranderingen betreft de verschuiving van zeggenschap over de beoordeling en rangordering van culturele producten. Die zeggenschap is de afgelopen decennia tenminste voor een deel verschoven van instellingen die zich daar traditioneel mee bezighouden (kritiek en onderwijs) naar andere partijen die primair gericht zijn op materiële productie of distributie. Een brancheorganisatie als de CPNB is een sprekend voorbeeld van een instelling in het culturele veld die haar aandeel in de symbolische productie de afgelopen vijftien jaar wist te vergroten. Dit valt onder meer af te lezen aan de ruimere media-aandacht voor het gekozen thema van de Boekenweek, de grotere afzet van het Boekenweekgeschenk en de forse (zij het tijdelijke) omzetting in de boekhandel.

Hoofdstuk 10 – Classificatie in het culturele en literaire veld 1975-2000

Tabel 10.1 Kerncijfers boekenbranche 1975-2000 *

	1960	1975	1978	1980	1985	1990	1995	1996	1999	2000
Aantal erkende uitgeverijen		409	491	544	566	555	525	518	501	
Uitgeverijconcerns				5	5		4	4	4	3
Titelproductie: Totaal (A+E+W boeken)	7893	12028	13393	14591	12629	16017	18123	17544		
Titelproductie: Aantal nieuwe titels (A-boeken)	2330	4624	4899	5699	5716	5765?				
Titelproductie: Aantal herdrukken (A-boeken)	2056	2833	3405	3347	2114	2499?				
Titelproductie: Aantal Nederlandstalige titels	5493	7177	7745	7705						
Titelproductie: Aantal romans	1173	1572	1851		1955	1648				
Titelproductie: Aantal poëzietitels			236		353	269				
Aantal oorspr. Ned. Fictietitels ^a			831 (47)			936 (57)				
Aantal oorspr. Ned. poëzietitels ^a			236 (74)			269 (82)				
Aantal oorspr. Ned. Literaire prozaititels ^a			370 (36)			519 (49)				
Aantal oorspr. Ned. Overige prozaititels ^a			311 (44)			295 (62)				
Aantal debuten (id.) ^b			95 (21)			126 (19)				
Aantal prozadebuten ^b			49 (18)			71 (16)				
Aantal poëziedebuten ^b			46 (26)			55 (25)				

* Cijfers in de tabel zijn ontleend aan de volgende bronnen:

Boekenvakboek 1980, '86, en '87; *Gids voor de Informatiesector* 1991 t/m 1999; *de Mediamarkt in Nederland en Vlaanderen 2000/2001*; Structuurverbeteringsproject Boeken, *Het Algemene Boek, een Ontwikkelingsschets*, 1988; *Speurwerk Boeken Omnibus* 1990 t/m 1992; dito 4^e kwartaal 2000; *Cultuurbeleid in Nederland* 2003; Janssen 1994.

^a Tussen haakjes in de kolommen staan de percentages nieuwe titels vermeld: 831 fictietitels in 1978 aangeboden, waarvan 47% nieuw. De cijfers in de tweede kolom hebben betrekking op 1991 in plaats van 1990.

^b De cijfers in de tweede kolom hebben betrekking op 1991 in plaats van 1990. Tussen haakjes is vermeld welk percentage de debuten uitmaken van het totaal aantal titels in 1978 en 1991.

Hoofdstuk 10 – Classificatie in het culturele en literaire veld 1975-2000

Tabel 10.1 Kerncijfers boekenbranche 1975-2000* (vervolg)

	1960	1975	1978	1980	1985	1990	1995	1996	1999	2000
Centraal Boekhuis aanbod Literair proza					4300	4735	10536	7101	6999	7389
Centraal Boekhuis aanbod Poëzie					1350	1224	1456	1316	1393	1489
Centraal Boekhuis aanbod Spannend					1696	1415	3931	2741	2372	2509
Centraal Boekhuis aanbod Romantisch					1250	839	1493	1062	976	943
Aantal boekhandels excl. filialen/kiosken	1550	1470	1499	1437	1346	1222	1161	1166	1200	
Afzet algemene boeken in Mln exemplaren	38,1	33,4	32,8	33	30,3	31,8	36,5	36,8	33,5	32,5
Omzet algemene boeken in Mln guldens		474,9	599	626	592	735	902	904	874	879
Omzetaandeel Fictie voor volw. binnen Alg. boek				40%	42,2%	44,1%	48,5%	45,4%	48,7%	51%
Omzetaandeel Literatuur binnen Alg. boek			19,9%	13%	16%	21,9%	27,4%	23,4%	26,3%	27,7%
Omzetaandeel Spannend binnen Alg. boek			7,2%	8,3%	6,7%	9,8%	12,8%	15,1%	16,2%	17,5%
Omzetaandeel Romantisch binnen Alg. boek				12,6%	12%	9,1%	4,8%	4,3%	3,6%	4,3%
Aantal Openbare Bibliotheek vestigingen	423	846	929	925	953	1165	1151			1442
Omvang Collectie (in Mln exemplaren)	5,2	20,3	27,3	32,3	41,2	44,5	44,2		43,3	42,6
Aantal Uitleeningen (in Mln)	22,3	113,4	143,8	161,9	172	185,7	179,5	158	146,7	125,9
Aantal bibliotheekleden (in Mln)	0,5	2,2		4,0	4,1	4,3	4,5	4,4	4,4	3,9

K. van Rees, S. Janssen & M. Verboord, 2006. *Classificatie in het culturele en literaire veld 1975-2000. Diversificatie en nivellering van grenzen tussen literaire genres.*
 In: G.J. Dorleijn en K. van Rees (Eds.). *Productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000.* Nijmegen: Vantilt. pp. 239-283

10.4 ENKELE KERNCIJFERS OVER HET LITERAIRE VELD 1975-2000

10.4.1 Bronnen

Voor de voornaamste instellingen uit het literaire veld vat Tabel 10.1 (als Appendix aan het slot van dit hoofdstuk opgenomen) een aantal kerncijfers samen.^{xxvii} Daaraan valt globaal af te lezen hoe hun activiteiten zich tussen 1975 en 2000 ontwikkelden.^{xxviii} De aandacht gaat uit naar het algemene boek, en daarbinnen naar de categorie fictie en subcategorieën. Het educatieve en het wetenschappelijke boek blijven dus buiten beschouwing. Cijfers over omzet (geldwaarde) en afzet (aantal aan particulieren verkochte exemplaren) uit die periode gaan vrijwel zonder uitzondering terug op gegevens van Stichting Speurwerk betreffende het Boek, het onderzoeksinstituut van de boekenbranche.^{xxix} Tussen 1975 en 2000 stelde dit instituut elk kwartaal de Speurwerk Boeken Omnibus (SBO) samen. Wekelijks werd in opdracht van Stichting Speurwerk door het NIPO een steekproef van 400 tot 800 telkens andere Nederlandse huishoudens geënquêteerd over hun recente boekenaankoop, titels, financiële besteding en gebruikte verkoopkanaal.^{xxx}

SBO heeft niet de pretentie de marktsituatie exact weer te geven; wel verschaffen de omnibussen een indicatief beeld van ontwikkelingen in de algemene boekenmarkt, de omvang van de markt, het koopgedrag van de particuliere consument met betrekking tot specifieke boekengenres, en verkoopkanalen. Cijfers over omzet en afzet zijn ramingen, afgeleid uit de NIPO-weekpeilingen. Hoewel het merendeel van de publieke bronnen, zoals het *Boekenvakboek* en de *Gids voor de Informatiesector*, teruggaan op SBO, en Stichting Speurwerk als eerste (en doorgaans enige) auteur ervan vermelden, is de wijze van rapporteren over identieke onderwerpen als omzet naar genre of verkoopkanaal in een bepaald jaar niet in alle bronnen dezelfde. Deels illustreert deze variatie dat genres en verkoopkanalen niet altijd op dezelfde wijze geklasseerd worden. Zelfs onderzoeksinstituten die continuïteit in meting nastreven kunnen zich, onder meer door veranderingen in het onderzoeksdomein, gedwongen zien hun instrumenten van registratie en classificatie aan te passen. Bij SBO was er sprake van twee trendbreuken.^{xxxi}

Ten eerste is Stichting Speurwerk in 1995 overgegaan van een papieren vragenlijst naar een elektronische. Met deze laatste werden meer gekochte boeken opgespoord, met name in de goedkopere prijsklasse. Dit had een dempend effect op de gemiddeld betaalde prijs.

De tweede trendbreuk dateert van 1996, toen drie ingrijpende veranderingen werden doorgevoerd. In plaats van aankopen ‘in de afgelopen zeven dagen’, ging Stichting Speurwerk over op registratie van aankopen ‘in de afgelopen veertien dagen’. Behalve een forse toename van geregistreerde aankopen, had dit een (verhogend) effect op de gemiddeld betaalde prijs, omdat aankoop van dure boeken beter pleegt te worden onthouden. De tweede verandering in 1996 betrof de toevoeging van de vraag naar de aankoopstatus van het aangeschafte boek: nieuw, tweedehands of antiquarisch.^{xxxii}

De derde verandering – waarschijnlijk de ingrijpendste, en een die uitnodigt tot nader onderzoek – betrof de vertaling van de bevindingen in de steekproef van ondervraagde huishoudens naar een raming van het aantal gekochte boeken door alle Nederlandse huishoudens. “Bij de oude methode van berekening (1975-1995) werd een eenvoudige rekensom gemaakt. Als door een weeksteekproef van 600 ondervraagde huishoudens 60 boeken waren gekocht (verhouding 10 staat tot 1), en er waren op dat moment zes miljoen

huishoudens, dan werd het aantal in diezelfde week gekochte boeken geraamd op 600.000 boeken.” Met de nieuwe raming paste Stichting Speurwerk een correctie toe op de vermoede onderschatting door respondenten van hun aankopen. Door middel van “een gewogen ophoging, dat wil zeggen dat boeken met een lage prijs relatief sterk werden opgehoogd, terwijl bestelde (veelal duurdere) boeken relatief weinig werden opgehoogd”, kwam men tegemoet aan klachten uit het boekenvak dat de SBO-uitkomsten voor sommige segmenten, gezien de bedrijfsgegevens, te laag waren.^{xxxiii}

Een markant voorbeeld van de gevolgen van de gewijzigde ramingen betreft die voor 1990. Meer contemporaine (dichter bij 1990 gepubliceerde) bronnen rapporteren als omzet voor het algemene boek in 1990 respectievelijk 629 en 638 miljoen.^{xxxiv} Daarentegen rapporteren bronnen na 1996 een som van 735 miljoen gulden, een verschil van 100 miljoen gulden en een verhoging van 15,6% vergeleken met de oorspronkelijke vermelde som. Hiervoor zouden dus de trendbreuken bij Stichting Speurwerk verantwoordelijk zijn.

In Tabel 10.1 zijn de cijfers in de cellen voor omzet en afzet van diverse genres (algemene boek, fictie, literatuur, romantisch, spannend) voor de jaren 1990 en later gebaseerd op de bronnen van na 1996, die tot stand zijn gekomen vanuit de in 1995 en 1996 gewijzigde visie van Stichting Speurwerk op ‘gewogen meting’, zoals hierboven toegelicht. Met andere woorden, gegevens van na 1990 zijn gebaseerd op een andere genrecategorisering, deels andere verkoopkanalen en een andere ramingswijze dan gegevens van vóór 1990.

Niet elke cel uit Tabel 10.1 heeft in dit stuk commentaar. Het gaat erom opmerkelijke ontwikkelingen in de voornoemde relaties tussen cultuurproductie en cultuurconsumptie en tussen materiële en symbolische productie te verduidelijken. Wat voor veranderingen deden zich daarin voor en welke oorzaken vallen daarvoor aan te wijzen?

De meeste aandacht gaat hier uit naar instanties die als ‘instelling’ in het literaire veld zijn aan te duiden en, in het verlengde daarvan, naar twee cruciale groepen van actoren: auteurs en lezers. Deze zijn weliswaar niet als ‘institutie’ aan te merken, maar geen instelling kan zonder hen functioneren. Het effect van hun activiteiten op ontwikkelingen in het literaire veld is dan ook verre van marginaal. De focus betreft, als gezegd, literaire en niet-literaire fictie.

Om te beginnen geven we enkele kerncijfers over de boekenmarkt, met name over uitgeverijen, titelproductie en omzet naar fictiegenre. Daarbij passeert ook de wijze waarop uitgeverijen hun titelaanbod classificeren de revue. In het licht daarvan valt de groei van literaire fictie beter te begrijpen

10.4.2 Uitgeverijen

Het aantal uitgeverijen fluctueerde in de periode 1975-1985 tussen 400 en 565, maar het is sindsdien teruggelopen naar 500 (2000) (vgl. Tabel 10.1). Cijfers als deze verhullen de voornaamste verandering die de uitgeverijwereld in het laatste kwart van de vorige eeuw kenmerkt, namelijk concentratie en concernvorming. Het gaat hier om een economisch en organisatorisch fenomeen dat in eerste instantie zijn oorzaak vindt in de ernstige stagnatie van de printmediamarkt als geheel, dus in krachten buiten het literaire veld. De gevolgen ervan zijn echter goed merkbaar in het literaire veld. Vooral in de jaren negentig raakte de bedrijfstak namelijk gedomineerd door een oligopolie van drie concerns. Telde de markt in 1990 nog vijftien grote uitgeverijconcerns met elk een omzetaandeel van minimaal vijf procent, in 2001 zijn dat er nog maar drie, met een navenant gegroeid omzetaandeel. Door fusies en verkopen groeien de drie overgebleven ‘consortia’ in omvang: Weekbladpers Groep (WPG met zeven imprints), Perscombinatie Meulenhoff (PCM met acht imprints) en Veen Bosch & Keuning (VBK dat vijf imprints telt).^{xxxv} Na een korte periode van overwegend op literatuur gerichte activiteit verloren tal van literaire uitgeverijen hun zelfstandigheid (en dus

ook grotendeels hun autonomie); weliswaar onder eigen naam, maar als imprint gingen ze deel uitmaken van grote mediaconcerns die literaire boeken er als een profijtelijke niche bij wilden doen. Dit proces begon eind jaren zeventig, zette zich door in de jaren tachtig en vooral negentig, en lijkt nog altijd niet afgerond.

Het zoeken van een concernparaplu was overigens geen luxe voor gereputeerde uitgeverijen (Bezige Bij; Atheneum-Polak & Van Genneep; Bakker). Het aantal zelfstandige, niet-consortiumgebonden uitgeverijen (Van Oorschot, Podium) dat een rendabel literair fonds weet op te bouwen, neemt nog steeds af. In het licht van de huidige stand van kennis over mediagebruik en mediarepertoires lijkt dit een onomkeerbare ontwikkeling. Enkele betrekkelijk jonge, nog zelfstandige uitgeverijen zijn desalniettemin succesvol, vooral met de uitgave van fictiewerken uit andere dan de van oudsher dominerende taalgebieden en landen. Zo heeft uitgeverij De Geus een duidelijk profiel opgebouwd als uitgever van ‘multiculturele’ en Scandinavische literatuur. Andere uitgevers profiteren van de hausse in belangstelling voor fictie met een autobiografisch accent (Giphart, Palmen, Voskuil). Zelfstandige uitgeverijen ondervinden weliswaar niet de nadelige gevolgen van concernvorming in hun organisatiestructuur, maar in een markt, gedomineerd door drie grote aanbieders, ontberen ze wel de kracht van die concerns bij onderhandelingen met bijvoorbeeld distributieketens of de media. Blote aantallen zeggen weinig over kansen van uitgevers-in-de-marge. Binnen het totale bestand van uitgevers vormen zij een grote categorie, maar hun gezamenlijke marktaandeel is gering.

De organisatiestructuur van uitgeverijen en boekhandelsketens veranderde als gevolg van de schaalvergroting. De beslissingsbevoegdheid over opeenvolgende stadia van het uitgeefproces kan tegenwoordig elders in het bedrijf liggen – bij de afdeling marketing/verkoop in plaats van bij de redactie – en door het concern opgelegde ‘efficiency’-maatregelen kunnen ongewenste neveneffecten hebben op kernaspecten van de bedrijfsvoering, met name op het punt van de titelproductie (overproductie als gevolg van de jacht op verkoopsuccessen) en de kwaliteit van de redactionele begeleiding van auteurs. Bij de oligopolisten in de (literaire) markt heeft concernvorming inderdaad gevolgen gehad voor de organisatiestructuur en de bedrijfsvoering: uitgevers bij imprints zagen hun autonomie en zeggenschap verminderen. Dit betreft onder meer de beslissing over het aantal titels per genre per jaar, de verhouding nieuw/herdruk, onder de noemer ‘portfoliobeleid’ in aparte ‘huizen’ ondergebrachte pocketreeksen, en de consequenties die *targets* hebben op langere termijn.

Bij een verschuiving van het zwaartepunt naar de commerciële afdeling van uitgeverijen, stijgt het risico dat minder realistische doelen worden gesteld omtrent titelproductie en jaaromzet, en dat auteurs en redacteurs ontevreden raken. Het lijdt geen twijfel dat er de laatste decennia meer debutanten zijn gelanceerd dan voorheen en dat een groter aantal van hen het niet heeft gered als auteur.^{xxxvi} Of dat ook inhoudt dat uitgeverijen tegenwoordig minder zorgvuldig omspringen met de kansen van debutanten is voornamelijk onduidelijk. Deze vraag valt niet te beantwoorden door uitsluitend het aantal debutanten uit 1970 en 2000 met een vervolgtitel te tellen; bovendien zou men na moeten gaan hoe het uitgeefproces in het ene jaar verschilt van dat in het andere. Op welke gronden selecteert een uitgeverij manuscripten? Welke vorm van begeleiding krijgen auteurs in de redactiefase? Op welke gronden zet een uitgeverij promotie-instrumenten in? Vergeleken met kleine of middelgrote uitgeverijen blijken grote literaire uitgeverijen langer bereid hun beginnende auteurs, ook bij uitblijven van verkoopsucces, opnieuw de kans bieden om vervolgtitels te publiceren. Kleinere uitgeverijen zien zich vaak gedwongen om grotere risico’s te nemen met het uitgeven van een debuut, maar mede vanwege het uitblijven van literair-kritische aandacht eindigt de loopbaan van veel van deze debutanten met hun eerste boek. Die rol van de status van (literaire) uitgeverijen in de loopbaan van schrijvers kan men ook afleiden uit een ander empirisch onderzoek naar een

cohort literaire prozadebutanten uit de periode 1961-1965, wier schrijversloopbaan over een periode van dertig jaar is gevolgd.^{xxxvii} Slechts een kwart van de auteurs bleek boven het aantal van negen titels te komen, terwijl een ander kwart het na één titel geheel liet afweten. Het waren de grote literaire uitgeverijen die minder succesvolle auteurs langer een kans boden op een nieuwe publicatie, dus ook op nieuwe aandacht van de kritiek – en daarmee, op toekenning van een beurs door het Fonds voor de Letteren. Voor de kleinere uitgeverijen is het een bittere bevestiging van het Mattheuseffect dat een enkele wél succesvolle debutant uit hun stal naar een gereputeerde uitgeverij migreert, zodra de mogelijkheid zich voordoet.

Zoveel is zeker dat de nieuwe ‘manager’-uitgevers die sinds de jaren negentig hun opwachting hebben gemaakt, zich zakelijker en agressiever opstellen in hun beleid. Beleid en organisatie van uitgeverijen zijn er in toenemende mate op gericht om alleen potentiële verkoopsuccessen te bevorderen. Evenals voor veel andere cultuurproducten, geldt voor literaire manuscripten dat het succes ervan in de meeste gevallen onvoorspelbaar is en in de praktijk uitblijft. Dit geldt a fortiori voor debutanten.^{xxxviii} Het nieuwe literaire uitgeven van de jaren negentig betekende het nemen van nog grotere risico’s in een onzekere situatie: ‘een schot hagel’, zoals uitgever Mai Spijkers (Prometheus/Bert Bakker) in een interview de bewuste overproductie van nieuwe titels omschreef.^{xxxix} Behalve verlies op korte termijn en conflict met economisch rendement op middellange termijn, kan zo’n schot voor één of twee op de tien titels tenminste de onzekerheid wegnemen of promotie en reclame eraan verspild zullen zijn. Met volle kracht richt de marketingafdeling zich vervolgens op die schaarse titels die tenminste enige aandacht in de media kregen. Die promotie doet vervolgens distributeurs zwichten die de nieuwe verhoopte bestseller tenminste voor het publiek in hun winkels uit willen stallen.

Dankzij een intensievere exploitatie van oud fonds (onder meer door middel van pocketreeksen: Muntinga, Pandora) kwamen oude, uitverkochte titels weer beschikbaar voor het lezerspubliek.^{xl} Voor de uitgeverij bestaat hier echter het gevaar van kannibalisering, het tegen een te geringe vergoeding exploiteren van titels die op iets langere termijn ook lezers kunnen trekken die bereid zijn de volle prijs te betalen. In de jaren negentig stegen de aantallen pocketseries explosief, tot grote ontevredenheid van zowel distributeurs (vanwege de schaarse aan ruimte voor display) als auteurs (vanwege de geringe vergoeding per verkocht exemplaar).

In de ogen van auteurs is ‘goede redactionele begeleiding’ verreweg de belangrijkste functie van een uitgeverij.^{xli} Dat het nieuwe uitgeven ten koste kan gaan van de vertrouwensrelatie van redacteurs en auteurs met hun uitgeverij illustreert de casus Meulenhoff, een gerenommeerde literaire uitgeverij die niet meer gedijde binnen het PCM-concern.^{xlii} Na het eerdere vertrek van auteurs en een uitgever bij de Arbeiderspers vanwege meningsverschillen met de directie, liepen in 2001 de literaire backlist en reputatie van Meulenhoff nog veel ernstiger schade op. Bij een reorganisatie in 2000 werd de ‘boekendivisie’ binnen PCM Uitgevers getransformeerd in een onderdeel van Gebundelde Werkmaatschappijen PCM. Dit betekende de opheffing van de statutaire directiepositie bij imprint-uitgeverijen. Inmiddels staat de boekendivisie van PCM, vanouds een winstmaker, op verlies, mede als gevolg van de uittocht van succesvolle, goed verkopende auteurs. Voormalig Meulenhoff-redacteur/uitgever Tilly Hermans startte in september 2001 een nieuwe uitgeverij (“Augustus”) als imprint onder de veiliger paraplu van Veen Bosch & Keuning. Behalve uit solidariteit met hun redacteur, verlieten gerenommeerde auteurs als Van Dis, Möring, Noordervliet en Kousbroek, volgens het officiële verhaal, hun oude uitgeverij uit onvrede over de geringere aandacht en tijd die van de organisatie nog aan redactionele begeleiding mag worden besteed.^{xliii} De beide andere grote concerns, WeekbladPers Groep en Veen Bosch & Keuning, trokken in eerste instantie

lering uit dit PCM-debacle en kwamen terug op vergelijkbare plannen; ze besloten de bestaande bedrijfsstructuur vooralsnog te handhaven.^{xliv}

10.4.3 Classificatie door uitgeverijen: NUGI en publieksrubrieken

Voor we de titelproductie naar boekgenre aan de orde stellen, is enige reflectie vereist op de criteria op grond waarvan in Nederland boeken als ‘literair’ worden geklasseerd, met name de wijze waarop uitgevers zich daarmee bemoeien.

Auteurs zijn de primaire makers van literatuur, maar of ze als literair auteur geboekstaafd worden, hebben ze niet in eigen hand. Hun eventuele literaire status berust op een aantal onderling verbonden factoren: de (literaire) status van hun uitgeverij; aandacht van de zijde van kritiek; prijzen en onderscheidingen; en overheidsbeleid in de vorm van beurzen en stipendia.^{xlv} Daarnaast is er de zogenoemde NUGI-code die de boekenbranche sinds januari 1987 aan boeken toekent.^{xlvi}

NUGI staat voor Nederlandse Uniforme Genre Indeling. De vakliteratuur omschrijft NUGI als “een productsegmentatie-instrument dat tot doel heeft binnen de bedrijfskolom boeken, op uniforme wijze registraties mogelijk te maken op productie-, distributie- en consumptieniveau. Daartoe wordt van elke titel die op de Nederlandse markt verschijnt aan de hand van de rubriekindeling van de NUGI bepaald wat het onderwerp is.”^{xlvii} Codes tussen 300 en 322 verwijzen naar vormen van ‘literaire fictie’; codes tussen 330 en 382 naar ‘niet-literaire fictie’. Zo staat code 300 voor ‘Nederlandse literaire romans, verhalen en novellen’; 310 voor ‘poëzie: literaire gedichten’; 331 voor ‘thrillers, avonturenromans’, et cetera. Toekenning van een code aan een nieuw boek vormt het sluitstuk van het proces van acceptatie en bewerking dat een manuscript binnen een uitgeverij doorloopt. Elk boek dat via het Centraal Boekhuis wordt gedistribueerd, is voorzien van een NUGI-code; wanneer een titel geen code van de uitgever heeft meegekregen, kennen de medewerkers van het Centraal Boekhuis de code toe.

Consensus over de NUGI-codering is betrekkelijk, onenigheid erover is denkbaar maar in het literaire veld vormt het geen punt van discussie. NUGI-coderingen zijn primair een classificatie-instrument in de interactie tussen uitgevers en distributeurs. Critici laten zich bij de selectie van een titel voor bespreking niet door een NUGI-codering leiden, wel door de naam van de uitgeverij: Querido had tot in de jaren negentig voor hen een groter prestige dan Podium, en titels van Querido maakten daarom een grotere kans om voor een recensie geselecteerd te worden. Leden van literaire adviescommissies plegen critici daarin te volgen, al hebben zij ook te oordelen over financiële ondersteuning of stimulering van schrijvers die nog geen uitgeverij hebben.^{xlviii} Voor een schrijver valt geen literaire status te ontlenen aan de literaire NUGI die zijn boek kreeg toegekend. Zo’n code heeft evenmin effect op de waarneming van het aanbod door consumenten. Voor de meesten van hen is de NUGI een onbekende grootheid; hoogstens merken ze er indirect iets van, wanneer bijvoorbeeld boekhandels de code gebruiken om hun assortiment op genre te ordenen.

Stichting Speurwerk gebruikt de NUGI-codes om in de SBO’s te rapporteren over de verdeling van omzet en afzet in genres (fictie, non-fictie, kinderboek) en publieksrubrieken (kinderboek, literaire fictie, romantische fictie, spannend en overige fictie).^{xlix} In *Boekblad*, het vakblad voor de boekenbranche, met het wekelijks overzicht van nieuw verschenen titels, staan deze geordend met behulp van de SBO-rubriek, die gemakkelijk te herleiden is tot de relevante combinatie van NUGI-coderingen.

Waar de aangehaalde definitie van NUGI spreekt van ‘onderwerp’ in plaats van ‘boeksoort’, blijft een belangrijke additionele functie van de NUGI verhuld. De boekenbranche als geheel gaat met het oog op gewenste beeldvorming namelijk creatief om met coderingen voor meer legitiem geachte boeksoorten, bijvoorbeeld door thrillers, detectives, oorlogsromans of familieromans van een literaire code te voorzien of anderszins van

dergelijke coderingen gebruik te maken in de opwaardering of legitimering van de eigen activiteiten.¹

Bij canonieke toekenners van kwaliteit (critici, literatuurdocenten) staat literatuur op de denkbeeldige legitimiteitsschaal hoger dan boeken uit het genre ‘spannend’ of ‘romantisch’. Andere groepen in de samenleving sluiten zich aan bij dat oordeel. Thrillerschrijvers uiten hoogstens enig ongenoegen wanneer een als ‘literair’ bekendstaande auteur meedingt naar de Prijs voor het Spannende Boek of, erger nog, deze trofee in de wacht sleept. Boekhandelaar en beheerder van de OB zeggen beiden dat ze de NUGI-categorisering niet gebruiken om aan hun afnemers te verduidelijken wat ze in huis hebben. Wel benut met name de openbare bibliotheekwereld de codes om aan de overheid als subsidieverschaffer te laten zien welk opbouwend werk de Nederlandse openbare bibliotheken verrichten: steeds meer literatuur afzetten onder leners.^{li} Evenals de publieke omroep heeft de openbare bibliotheekwereld er belang bij om de recreatieve functie, die voor het publiek van afnemers feitelijk de voornaamste is, niet al te zeer te profileren ten opzichte van de informatieve functie uit haar missiestatement. Ook boekhandelaren zijn distributeurs van een hooggeacht cultureel goed en handhaving van de vaste boekenprijs is volgens de branche een goed middel om dit verfijnde netwerk voor de verspreiding van dit cultuurgoed in stand te houden. Onbekend is of de boekhandel bij monde van grote distributeurs (Libris, BNG) invloed uitoefent op de toekenning van de NUGI. Wel flatteert de literaire status van auteurs als Nicci French, Mart Smeets en Youp van ’t Hek, de positie van AKO als distributeur van literatuur.

Regelmatig rapporteren belangenorganisaties uit de boekenbranche (CPNB en Stichting Spoorwerk betreffende het Boek) over koop- en leesgedrag van de Nederlandse bevolking, waarbij voor fictie een uitsplitsing wordt gemaakt naar genre. Bij de evaluatie van dergelijke rapportages moeten onderzoekers rekening houden met het gegeven dat uitgevers in de loop der jaren minder restrictief zijn geworden in de toekenning van literaire NUGI-codes. Dit geeft een te rooskleurig beeld van de ontwikkeling van de belangstelling van consumenten voor literatuur.

10.4.4 Titelproductie, omzet en afzet bij een verruimde literatuurcategorie

De totale titelproductie is in de onderzochte periode sterk gestegen. Dat geldt eveneens voor de romanproductie, maar of het ook voor poëzie opgaat, is onduidelijk: cijfers in de geraadpleegde bronnen verschaffen daarover geen uitsluitsel.

De omzet van het algemene boek stijgt tot begin jaren tachtig: van 475 miljoen gulden in 1975, via 626 miljoen gulden in 1980, tot 653 miljoen in 1982; vanaf dat moment slaat de recessie toe en loopt de omzet terug naar 592 miljoen gulden in 1985. De afzet in aantallen bedraagt in 1975 en 1980 33 miljoen exemplaren, stijgt in 1982 nog naar 35 miljoen, maar zakt in 1985 terug naar 30,3 miljoen exemplaren. De stijging van de boekenprijs compenseert deze achteruitgang niet. Eind jaren tachtig trekt de omzet weer aan, via 625 miljoen gulden in 1989, naar 735 in 1990, maar deze omzetstijging is voornamelijk toe te schrijven aan de nieuwe ramingswijze die Stichting Spoorwerk sinds 1996 toepaste, niet alleen op 1995 en volgende jaren maar eenmalig ook op 1990. Voor een deel is de stijging ook te danken aan een verhoging van het gemiddeld per exemplaar besteed bedrag (van *f* 19,50 naar *f* 23,84) en aan het verdisconteren van verkoopkanalen die bij eerdere schattingen van omzet en afzet buiten beschouwing werden gelaten.^{liii} Voor de jaren negentig geeft Tabel 10.1 weer uitkomst: stijgend tot 1995, dalend sindsdien. Omzetcijfers voor het algemene boek, voor fictie en voor literatuur en voor niet-literaire fictie in de jaren negentig flatteren de eigenlijke situatie. Stijgingen in de omzet zijn te danken aan een gemiddeld hogere prijs per gekocht exemplaar.^{liiii} De trend in het aantal gekochte exemplaren vertoont sinds 1982 een daling, een enkele opleving (1995 en 1997) daargelaten. Voor de jaren 1975-1994 toont Figuur 10.1, die

is gebaseerd op de oude registratiemethode van SBO, in onderling verband de ontwikkeling van omzet, afzet, en gemiddeld betaalde prijs (met als index: 1975=100).

Tussen 1980 en 2000 steeg het titelaanbod van topvijftig uitgeverijen van fictieboeken sterk (zie Tabel 10.2). Aan de fluctuaties in aantallen per uitgeverij zijn de al te optimistische verwachtingen uit de jaren tachtig af te lezen. Bij de interpretatie van de cijfers moet men in ogenschouw nemen dat vrijwel alle genoemde uitgeverijen in die periode in een concern zijn opgenomen, waardoor de bedrijfsvoering veranderde. Nader onderzoek naar de aard van die veranderingen kan het inzicht vergroten in de aanzienlijke verschillen in levenscyclus van titels en in de mate waarin titels winstgevend dan wel verliesgevend zijn voor de betrokken uitgeverij. Tegen die achtergrond is de betekenis van het begrip ‘overproductie’ te preciseren.

Drie tabellen (3.1-3.3) geven een beeld van de uitgave van fictietitels in Nederland in 2000, uitgesplitst naar druk en genre: literair, spannend, romantisch, anders (Tabel 10.3.1); naar taalgebied (Nederlandstalig, Engels, Europees, wereld) en genre alleen voor eerste druk (Tabel 10.3.2) en naar taal en genre apart voor tweede en hogere druk (Tabel 10.3.3).

Tabel 10.2 Titelaanbod van topvijftig uitgeverijen van algemene boeken^a

Jaar → Uitgeverij ↓	11/1980 UGI:410 NUGI:300	07/1986 Totaal	04/1990	04/1991	04/1992	03/1998	04/2000
Meulenhoff	305	1056	1051	907	876	769	797
Unieboek / de Boekerij / M&P	97	1452	692	525	692		1405
Boekerij			932	898	970	634	714
Querido	359	850	805	770	735	961	1001
Arbeiderspers	245	749	774	787	783		895
Nijgh & Van Ditmar	105	656	559	619	673		
Bezige Bij	325	527	505	470	496	907	996
Bert Bakker	124	507	555	580	1080	966	
Spectrum	183	1755	664	651	679	938	929
Veen	120	472	387	400	777		
Elsevier	292	2588	1				
Atheneum	83						
Bruna	82	1045	768	671	608	705	844
Standaard	66						
De Fontein	22 ²		351	395	384	708	1127
Luitingh-Sijthoff	245 ²		367	382	727	530	571
Muntinga						500	791
De Geus						542	527
Tirion							1269
Prometheusgr.							1146

^a Bron: *Boekenvakboek* 1980, 1986; *Gids voor de informatiesector* 1991, 1992, 1998/99; *de Mediemarkt in Nederland en Vlaanderen 2001*. Uit het bestand van circa 400 uitgeverijen die hun boeken via het Centraal Boekhuis leveren, nemen de vijftig uitgeverijen uit de top-50, bijvoorbeeld in 1991, 55% van het titelaanbod voor hun rekening. Op deze lijst komen ook diverse grote educatieve uitgeverijen voor. Geselecteerd zijn hier alleen uitgeverijen van het algemene boek. Alleen de eerste kolom voor het genre literaire roman; overige kolommen vermelden per uitgeverij het totaal aan titels binnen het algemene boek.

¹ Elsevier stopt in 1989 met het uitgeven van fictie boeken en heeft de divisie voor het algemene boek verkocht.

² UGI: 420 (=NUGI: 331) (Thrillers, detectives, avonturen, spionageromans) waar Brunna (met 415 titels) en Elsevier (met 207 titels) ook hoog scoren.

Tabel 10.3.1 Aantal fictie titels uitgegeven in Nederland in 2000, naar druk en genre*

DRUK	LITERAIRE FICTIE	SPANNENDE FICTIE*	ROMANTISCHE FICTIE	ANDERS	TOTAAL
1 ^e druk	819 (46%)	290 (16%)	531 (30%)	131 (7%)	1771
2-3 ^e druk	194 (53%)	96 (26%)	44 (12%)	29 (8%)	363
4 ^e druk of +	314 (73%)	76 (17%)	12 (3%)	30 (7%)	432
Totaal	1327	462	587	190	2566

*Spannend incl. SF-titels

Tabel 10.3.2 Aantal fictie titels uitgegeven in Nederland in 2000, naar taal en genre,* alleen 1e druk

TAAL	LITERAIRE FICTIE	SPANNENDE FICTIE	ROMANTISCHE FICTIE	ANDERS	TOTAAL
Nederlands	337 (42%)	40 (14%)	91 (17%)	74 (57%)	542 (31%)
Engels	267 (33%)	231 (80%)	428 (81%)	49 (38%)	975 (55%)
Europees	170 (21%)	19 (7%)	12 (2%)	4 (3%)	205 (12%)
Wereld	37 (5%)	0 (0%)	0 (0%)	2 (2%)	39 (2%)
Totaal	811 (46%)	290 (16%)	531 (30%)	129 (7%)	1761

*Spannend incl. SF-titels; Europees excl. Nederlands en Engels. Wereld incl. Spaans/Zuid-Amerikaans

Tabel 10.3.3 Aantal titels uitgegeven in Nederland in 2000, naar taal en genre,* alleen 2e druk of hoger

TAAL	LITERAIRE FICTIE	SPANNENDE FICTIE	ROMANTISCHE FICTIE	ANDERS	TOTAAL
Nederlands	247 (49%)	8 (5%)	7 (13%)	31 (53%)	293 (37%)
Engels	171 (34%)	160 (93%)	46 (82%)	28 (48%)	405 (51%)
Europees	72 (14%)	4 (2%)	2 (4%)	0 (0%)	78 (10%)
Wereld	16 (3%)	0 (0%)	1 (2%)	0 (0%)	17 (2%)
Totaal	506 (64%)	172 (22%)	56 (7%)	59 (7%)	793

*Spannend incl. SF-titels; Europees excl. Nederlands en Engels. Wereld incl. Spaans/Zuid-Amerikaans

Anno 2000 is ruim de helft van de in Nederland uitgegeven fictietitels – zowel van de nieuwe uitgaven als de herdrukken – vertaald uit het Engels. Voor een deel betreft dit literaire fictie, maar vergeleken met andere taalgebieden scoort het Engelse taalgebied met name hoog als leverancier van spannende en romantische fictie. Dit laatste genre verschijnt voornamelijk op de markt als onderdeel van de zogeheten Bouquet-reeksen: uniform vormgegeven pockets die niet verkrijgbaar zijn in literaire boekhandels, niet meetellen bij bestsellerlijsten, en vrijwel zonder uitzondering slechts één druk beleven. In de productie van herdrukken heeft literaire fictie dan ook een aanzienlijk groter aandeel (64% in plaats van 46%); ook het Nederlandse taalgebied dat vooral literaire titels produceert, is hier sterker vertegenwoordigd (37% in plaats van 31%).

Verkoopaandeel van fictie en de rol van het lenen

Ambigüiteit van de notie fictie en het bestaan van een omvangrijke *lenersmarkt* vertroebelen het zicht op de trends in afzet en omzet van fictie. In publicaties van (of geïnspireerd door) Stichting Speurwerk verwijst ‘fictie’ niet steeds naar dezelfde categorieën boeken. Meestal werd ‘fictie’ gecontrasteerd met ‘non-fictie’, en gold het kinderboek als een van de subgenres

van fictie, hoewel kinderen en jongeren naar een ander type criterium verwijzen dan de overige, meer inhoudelijk omschreven genres. Met name in de recente publicaties, georiënteerd op de trendbreuk, vormt het kinderboek een aparte categorie, naast fictie en non-fictie, en van elk van deze drie boeksoorten staan verkoopaandelen in een aparte tabel vermeld. Onder ‘fictie’ rekent de branche in het laatste geval bepaalde categorieën boeken voor volwassenen: ‘literatuur’, ‘spannend’, ‘romantisch’ en ‘overige fictie’. Als gezegd, voor de trendbreuk vormde ‘spannend en overige fictie’ één categorie. Met de expansie van het kinderboek en ‘het spannende boek’ tussen 1990 en 2000, werden deze als afzonderlijke publieksrubrieken gepresenteerd. In Tabel 10.1 zijn de celvullingen voor ‘fictie’, ‘literatuur’, ‘romantisch’ en ‘spannend’ gebaseerd op ramingen van na de trendbreuken.^{liv} De genoemde percentages zijn dus gerelateerd aan de omzet en afzet van het algemene boek die in de beide rijen erboven zijn vermeld, en in het geval van fictie gaat het om fictie voor volwassenen.

Tussen 1980 en 1995 was het omzetaandeel van fictie voor volwassenen binnen de totale verkoop van het algemene boek minder dan dat van non-fictie, terwijl de afzet juist flink hoger was. Dit verschil vindt zijn oorzaak in de hogere gemiddelde verkoopprijs van non-fictieboeken. Van de totale omzet in 1990 van het algemene boek (735 miljoen gulden) behoort 44,1% tot fictie voor volwassenen. In 2000 was dat 51% van 879 miljoen gulden. Het aandeel van (literaire en niet-literaire) fictie in de omzet van 2000 nam weliswaar toe ten opzichte van non-fictie, maar men moet dit zien tegen de achtergrond van een fors dalende trend in de omzet van het algemene boek. Deze daling tracht de boekenbranche te compenseren met behulp van prijsverhogingen.

De kernvraag hier luidt: Hoe is in de onderzochte periode de omzet van diverse genres binnen fictie verdeeld? Een bijkomende vraag luidt welke soorten boeken tot een bepaald (sub)genre worden gerekend. Bij de interpretatie van het antwoord op de eerste vraag moet men rekening houden met het feit dat absolute verkoopcijfers (omzet en aantallen exemplaren) niet alles zeggen over de omgang van lezers met voorkeursgenres. Voor lezers van niet-literaire en literaire fictie vormt de openbare bibliotheek een voordelig alternatief en concurreert de OB dus met de boekhandel als afzetkanaal. Verkoopcijfers aan bibliotheken zitten echter niet verwerkt in de uitgeverijomzet van Tabel 10.1.^{lv} Wel tonen andere bronnen het bestaan sinds 1975 van een negatief verband tussen de (stijgende) afname van fictie en non-fictie uit de OB en de (dalende) omzet van deze categorieën in de verkoop.^{lvi}

De titelproductie kent een forse groei in weerwil van een relatief krimpemde kopersmarkt. Deze groei vindt plaats binnen alle segmenten. Met name voor niet-literaire genres als ‘spannende’ en ‘romantische’ fictie houdt dit verband met de expansie van de lenersmarkt. Tussen 1960 en 1985 maakte de wereld van de openbare bibliotheek op alle fronten een opmerkelijke groei door: qua aantal vestigingen, uitleningen, omvang van de collectie en ledenbestand (cf. Tabel 10.1). In de daaropvolgende periode krijgt de openbare bibliotheek echter te kampen met stagnatie en achteruitgang in omzet (aantal uitleningen, leenrechtvergoedingen) en ledental.^{lvii} Achter de schermen werkt men er in de OB-wereld, vooral sinds de jaren negentig, hard aan om de collectievorming af te stemmen op de afname door leners.^{lviii} Hoewel het met de voortschrijdende automatisering steeds eenvoudiger lijkt om de samenstelling en het gebruik van bibliotheekcollecties te traceren, is ons geen verantwoording bekend van collectievorming, die voor individuele bibliotheken verschillend uitvallen. Dat maakt het lastig om uitspraken te doen over de keuzes die de OB uit de diverse aanbodsegmenten maakt en de achterliggende redenen daarvoor.

Incidenteel zijn niettemin gegevens voorhanden over genrevoorkeuren van leners: 1. Spannend (42 procent); 2. Romantisch (35 procent); 3. Informatief (35 procent); 4. Literatuur (27 procent).^{lix} Zowel de aanschafuitgaven door de OB als de vraag van leners sluiten hier op aan: gebruikers leggen het sterkste accent (49 procent) op de recreatieve functie die de OB voor hen heeft, tegen 26 procent voor educatie, 16 procent informatie en 9 procent cultuur. De

bibliotheekuitgaven in ongeveer dezelfde periode sporen hier goed mee.^{lx} Dit bevestigt het vermoeden dat de OB tot de grotere afnemers van niet-literaire fictie is te rekenen. De hoofddoelstelling van een openbare bibliotheek is “het laagdrempelig toegang bieden tot kennis en cultuur voor alle inwoners van de vestigingsplaats”.^{lxi} Om de al eerder aangegeven reden bestaat er in de bibliotheekwereld zelf weinig animo om, bijvoorbeeld in jaarverslagen of beleidsnota’s, de notie ‘cultuur’ uit te diepen.

Groei van literaire fictie

In de verkoop blijkt het aandeel van literatuur gegroeid van 10 procent in 1960, via 15 procent omstreeks 1980 en 21,9 procent in 1990 naar 27,7 procent in 2000.^{lxii} Ook het aandeel van de categorie ‘spannend’ beleeft een forse groei: van 7 procent (1978) naar 17,5 procent (2000).^{lxiii} Romantische fictie, daarentegen, kent een forse daling, van 12,6% in 1980, via 9,1% in 1990, naar 4,3% in 2000.

Hoe valt de groei van literatuur te verklaren? Als gezegd, absorbeert de tegenwoordige literaire NUGI-code een veel bredere *range* aan titels. Dit verklaart voor een deel de groei van het aandeel literatuur in de totale omzet, temeer daar juist auteurs als – om hen hier als voorbeeld tussen de velen te handhaven – Nicci French, Mart Smeets en Youp van ’t Hek, regelmatig op bestsellerlijsten figureren. Een tweede belangrijke verklaringsgrond is gelegen in de expansie van het segment vertaalde romans. Deze valt onder meer af te lezen aan de drie maal per jaar verschijnende editie van ‘Nieuwe Boeken’ van *Boekblad*.^{lxiv} Al sinds 1980 besteedt de consument meer geld aan vertaalde en vreemdtalige boeken dan aan oorspronkelijk Nederlandse.^{lxv} Vanaf 1990 bestaat bijna de helft van de boekaankopen uit vertalingen.^{lxvi} Anders dan bij nieuwe, oorspronkelijk Nederlandse titels weet een uitgever bij een boek in een vreemde taal vaak voor de aankoop van vertaalrechten al in hoeverre dit succesvol was bij kritiek en publiek in het oorspronkelijke taaldomein. Maar lang niet voor elk boek staat succes elders garant voor hoge verkoopcijfers op de Nederlandse markt. De SBO-bron geeft geen uitsluitsel over het aandeel van vertalingen in de totale verkoop van fictieboeken. Wel is bekend dat het bij zes van de tien algemene boeken om een fictieboek gaat.^{lxvii} Een extra indicatie voor het belang van vertaalde romans is te vinden in de door SBO gepubliceerde lijsten van boeken met de hoogste omzet. Voor het vierde kwartaal van 2000 bevat de toptwintig lijst zeventien fictietitels en slechts drie non-fictie boeken. Van die zeventien fictietitels zijn er slechts vier oorspronkelijk Nederlands. Van de dertien vertaalde topopposities bezet J.K. Rowling er vier met haar als ‘kinderboek’ gecategoriseerde Harry Potter-serie; Nicci French bekleedt een derde plaats; ook op de eerste plaats staat een als ‘literatuur’ geklasseerde titel: Geert Maks *De eeuw van mijn vader*, een kruising van autobiografie, familiegeschiedenis en sociaal-cultureel overzicht van een tijdperk.^{lxviii} Een derde verklaring voor de groei van literatuur lijkt ons gelegen in de navolging door uitgeverij van Spijkers’ strategie van het ‘schot hagel’.

Vergeleken met de jaren zeventig is de categorie literatuur breder en meer heterogeen geworden. Dit komt in de eerste plaats doordat ook uitgeverijen die vrijwel nooit aandacht krijgen van de kritiek hun verhalende fictie bij voorkeur de NUGI-codering voor literatuur meegeven. Hetzelfde geldt voor de zowel in aantal als markt bereik expanderende uitgeverijen (bijvoorbeeld het in 2002 gestarte Mouria) die zich toeleggen op vertaalde romans. Deze strategie is waarschijnlijk ingegeven door de verwachting dat boekhandels die in hun fictieassortiment het accent op literatuur leggen, of openbare bibliotheken die op hun imago van serieuze boekenleverancier letten, de betreffende titels op ruimere schaal zullen afnemen. Voor een redacteur van Querido verwijst ‘literatuur’ dus naar een ander segment uit het boekenaanbod dan voor een redacteur van Ankh-Hermes. Hetzelfde geldt voor informatieve bijdragen over literatuur in *NRC Handelsblad* of *Rails*. In alledaagse conversaties over boeken

weten mensen doorgaans feilloos in welke betekenis hun gesprekspartners de notie ‘literatuur’ gebruiken. In al deze contexten is niets mis met het gebruik van de term ‘literatuur’ in een bredere of engere zin. In onderzoek naar de boekenbranche, veranderingen in lezersvoorkeuren of effecten van leesbevordering zou men zich echter beter dan voorheen rekenschap moeten geven van veranderingen in de manier waarop partijen in het literaire veld producten plegen te klasseren.^{lxix} Hetzelfde geldt, *mutatis mutandis*, voor onderzoek naar andere culturele sectoren en praktijken.

10.4.5 Symbolische productie door de boekenbranche

Uitgeversorganisaties en distributeurs vertonen een groeiend vermogen om aandacht te genereren. Ze bemoeien zich actiever met toekenning van eigenheid en kwaliteit. In zoverre ze daarmee komen op een terrein van symbolische productie dat voorheen voorbehouden was aan gespecialiseerde instellingen als de kritiek, zou men kunnen spreken van een verkapte toe-eigening van kwaliteit. Het is een belangrijke implicatie van een trend die de culturele journalistiek pleegt aan te merken als ‘commercialisering’.

Om boeken zo breed mogelijk onder de aandacht van potentiële kopers te brengen, verbeterde de branche bestaande promotiemiddelen (Boekenweek/ CPNB, signeersessies) en introduceerde ze nieuwe instrumenten, waaronder commerciële prijzen en bestsellerlijsten. De vraag is in welke opzichten het proces van symbolische productie zelf veranderde, met de komst van andere spelers, nieuwe arbeidsdeling en machtsverhoudingen tussen instanties en allerlei aanpassingen binnen lang bestaande instellingen aan nieuwe ontwikkelingen. Om die – naar wij weten nog niet onderzochte – vraag te beantwoorden zou men onder meer kunnen bezien in hoeverre gebruikelijke indicatoren voor meting van prestige (o.a. aandacht van kritiek in toonaangevende periodieken) moeten worden aangepast. Ook de mate waarin economische overwegingen expliciet een rol spelen, verdient daarbij aandacht.

Literaire prijzen

Literaire prijzen zijn in de periode 1975-2000 steeds talrijker geworden en het prijzengeld steeds hoger (cf. Tabel 10.4). Waar midden jaren zeventig nog maar 21 literaire prijzen gemiddeld per jaar werden vergeven, was dit aantal eind jaren negentig opgelopen tot ruim 60. Gecorrigeerd voor inflatie verzesvoudigde het totale prijzengeld in 25 jaar tijd tot bijna vier euroton.

Tabel 10.4 Ontwikkeling literaire prijzen in Nederland, 1970-2003*

Periode	AANTAL PRIJZEN		PRIJZENGEELD IN EURO'S			GEM. BEDRAG PER PRIJS
	Absoluut	Groei	Absoluut ongecorrigeerd	Absoluut gecorrigeerd	Groei gecorrigeerd	Absoluut gecorrigeerd
1970-75	20,8	-	23.121	62.588	-	2.996
1976-80	21,0	1%	29.523	52.802	-16%	2.514
1981-85	24,0	14%	37.509	52.258	0%	2.166
1986-90	41,6	73%	106.087	138.458	165%	3.288
1991-95	52,4	26%	245.470	238.725	72%	5.343
1996-00	60,4	15%	350.480	365.915	29%	6.057
2001-03	62,7	2%	396.839	370.144	1%	5.908

*Exclusief prijzen voor regionale/lokale auteurs, prijsvragen,; algemene cultuurprijzen.

Prijzen zijn gemiddeld per periode. Groei is t.o.v. voorgaande periode. Niet-jaarlijkse prijzen in prijsloze jaren wel meegeteld bij aantal prijzen, niet bij prijzengeld. Gecorrigeerde cijfers voor inflatie op basis van consumptieprijzen.

De toename van zowel het aantal als de monetaire waarde van prijzen was het sterkst eind jaren tachtig, niet toevallig de periode dat de eerste grote commerciële prijs, de AKO literatuurprijs, werd geïntroduceerd. Door de overheid ingestelde literaire prijzen met een lange traditie – zoals de P.C. Hooftprijs of de prijzen van de Jan Campert-stichting – verloren iets van hun prestige en uitstraling door de concurrentie om media-aandacht met een groeiend aantal gesponsorde prijzen (AKO, Libris, Generale Bank, Trouw Publieksprijs en, in Vlaanderen, de Gouden Uil). Nog altijd gaat het bij prijzen uit de eerste categorie in veel gevallen om de bekroning van een oeuvre, terwijl de commerciële prijzen zich doorgaans richten op de bekroning van (een bepaalde categorie van) producten uit het afgelopen jaar. De samenstelling van de jury komt voor beide soorten prijzen overeen, met uitzondering van de expertise van de voorzitter van een commerciële jury, die vaker afkomstig is uit de politiek in plaats van de literatuurbeschuwing.^{lxx} Soms wekt de toekenning van een prijs commotie. In het geval van Brand Corstius' P.C. Hooftprijs had die vooral te maken met de bemoeienis van de overheid met toekenning van eigenheid en kwaliteit aan de beoogde laureaat.^{lxxi} Bij commerciële prijzen werden inspanningen, gericht op vergroting van aandacht voor genomineerden en laureaten, vermoedelijk versterkt door mediakabaal over andere zaken.^{lxxii} Bij prijzen waarbij het lezerspubliek in plaats van een jury van experts oordeelt (Trouw Publieksprijs), illustreert de combinatie van genomineerden met een hoog literair prestige en kandidaten met een grote populariteit onder lezers de vervaging van symbolische grenzen tussen genres.

Bestsellerlijsten

Ook bestsellerlijsten, inmiddels doorgedrongen tot de *lifestyle* bijlagen van kwaliteitsdagbladen in westerse landen, vormen een concurrent van de traditionele kritiek in dag- en weekbladen.^{lxxiii} De branche weet ze met succes in te zetten als middel om distributie en aankoopgedrag te stimuleren en, wellicht, te manipuleren. Ketens krijgen hogere boekhandelskorting bij uitgevers en spannen zich in om meer bestsellers af te zetten. De bestsellerlijst is een middel om van die stapels af te komen. Het is een open vraag in hoeverre lijsten de schiftingsfunctie van de kritiek overnemen. In onderzoek daarnaar zou men in elk geval verschil moeten maken tussen de prestige verlenende functie van de kritiek in het canoniseringsproces en stimulering van verkoop door lijsten. In het eerste geval zijn zowel de literaire status van auteurs als hun aanspraken op allerlei vormen van steun en erkenning in het geding (verdere kritische aandacht en andere vormen van *free publicity*, literaire prijzen, subsidies, et cetera). De stimulans die uitgaat van bestsellerlijsten heeft vermoedelijk nog geen raakpunten met dat canoniseringsproces,^{lxxiv} maar lijkt meer gericht op het koopgedrag van lezers – ‘Velen zijn u al voorgegaan’ – en op het aanschaf- en displaybeleid in boekhandels, boekenclubs en openbare bibliotheken.

Tegenover hun uitgeverij komen de meeste auteurs de verplichting na om de eventuele inzet van marketing en reclame te ondersteunen, via signeersessies, lezingen of optredens in talkshows. In sommige gevallen weten zij met een goede ‘mediaperformance’ de verkoop van hun werk tot grote hoogten op te stuwten. De steeds vollere literaire activiteitenagenda biedt aan literatuurliedhebbers een toenemende kans om hun belangstelling voor de persoon van de schrijver te bevredigen. Behalve dat dit soort manifestaties daadwerkelijke lezers van die schrijver trekt, komt het tegemoet aan de (vergeleken met het tweede en derde kwart van de twintigste eeuw) sterk gegroeide behoefte aan *events* van de gemiddelde Nederlander.^{lxxv} Of dit het lezen onder hen ook bevordert, is bij gebrek aan onderzoek onduidelijk.

Niettemin bieden de lijsten zelf ook informatie. Zo bevestigt een inventarisatie van een van de langstlopende Nederlandse bestsellerlijsten, de in 1983 ingestelde Libris fictie toptien, de verminderde populariteit van oorspronkelijk Nederlandse boeken in verhouding tot vertaalde boeken (zie Tabel 10.5.1-5.3). Van alle titels die in de periode 1983-85 in de lijst

Tabel 10.5.1 Aantal titels in Libris bestsellerlijst naar taal, 1983-2000*

PERIODE	NEDERLANDS	ENGELS	EUROPEES	WERELD	TOTAAL
1983-85	88 (64%)	29 (21%)	12 (9%)	8 (6%)	137
1986-90	146 (64%)	41 (18%)	27 (12%)	14 (6%)	228
1991-95	122 (62%)	50 (25%)	13 (7%)	12 (6%)	197
1996-00	134 (56%)	71 (30%)	18 (8%)	17 (7%)	240
Totaal	490	191	70	51	802

*Europees excl. Nederlands en Engels. Wereld incl. Spaans/Zuid-Amerikaans

Tabel 10.5.2 Aantal weken van titels in Libris bestsellerlijst naar taal*, 1983-2000

PERIODE	NEDERLANDS	ENGELS	EUROPEES	WERELD	TOTAAL
1983-85	742 (66%)	196 (17%)	131 (12%)	63 (6%)	1132
1986-90	1522 (62%)	492 (20%)	235 (10%)	218 (9%)	2467
1991-95	1584 (63%)	503 (20%)	187 (7%)	229 (9%)	2503
1996-00	1333 (52%)	884 (35%)	191 (7%)	147 (6%)	2555
Totaal	5181	2075	744	657	8657

*Europees excl. Nederlands en Engels. Wereld incl. Spaans/Zuid-Amerikaans

Tabel 10.5.3 Aantal titels in Libris bestsellerlijst naar genre*, 1983-2000

PERIODE	LITERAIRE FICTIE	SPANNENDE FICTIE	ROMANTISCHE FICTIE	COLUMN/ KORT	REIS/ESSAYS/ AUTOBIO	TOTAAL
1983-85	83 (60%)	12 (9%)	6 (4%)	24 (17%)	13 (9%)	138
1986-90	146 (62%)	16 (7%)	0 (0%)	42 (18%)	30 (13%)	234
1991-95	107 (53%)	31 (15%)	4 (2%)	33 (16%)	28 (14%)	203
1996-00	141 (59%)	47 (20%)	9 (4%)	18 (8%)	22 (9%)	237
Totaal	477	106	19	117	93	812

*Spannend incl. SF-titels, Rowling; Romantisch incl. Mawson, Mahmoody; Columns incl. Rubinstein

Tabel 10.5.4 Aantal weken van titels in Libris bestsellerlijst naar genre*, 1983-2000

PERIODE	LITERAIRE FICTIE	SPANNENDE FICTIE	ROMANTISCHE FICTIE	COLUMN/ KORT	REIS/ESSAYS/ AUTOBIO	TOTAAL
1983-85	783 (67%)	74 (6%)	31 (3%)	221 (19%)	58 (5%)	1167
1986-90	1571 (63%)	205 (8%)	0 (0%)	425 (17%)	312 (12%)	2513
1991-95	1547 (61%)	307 (12%)	32 (1%)	396 (15%)	273 (11%)	2555
1996-00	1622 (64%)	487 (19%)	143 (6%)	151 (6%)	141 (6%)	2544
Totaal	5523	1073	206	1193	784	8779

*Spannend incl. SF-titels, Rowling; Romantisch incl. Mawson, Mahmoody; Columns incl. Rubinstein

stonden is 64% oorspronkelijk Nederlands, de overige 36% vertaald. Eind jaren negentig is het percentage oorspronkelijk Nederlandse fictietitels in de lijst gedaald tot 56%. De achteruitgang is nog sterker wanneer we kijken naar het aantal weken dat titels in de lijst bivakkeerden: begin jaren tachtig is de optelsom van alle noteringweken van alle Nederlandse titels nog tweederde van het totale aantal weken, in de periode 1996-2000 is dit krap de helft. Met name vertaalde fictie uit het Engelse taalgebied heeft terrein gewonnen in de bestsellerlijst. Een aanzienlijk deel van deze aanwas betreft titels uit het genre van het spannende boek. Het aandeel van dit genre nam toe tot 20% van de titels en 19% van de noteringweken. Literatuur blijft overigens het meest voorkomende genre (59% van de titels en 64% van de weken) – althans in de Libris-lijst; voor lijsten van boekhandelketens met een meer populair aanbod ligt dat vermoedelijk anders.

10.4.6 Kritiek en pers

Literatuurkritiek is, met de uitgeverij en het literatuuronderwijs, de belangrijkste instantie om kwaliteit aan literaire werken toe te kennen. Dit gebeurt, als gezegd, zonder dat de betrokken beoordelaars over een archimedisch punt beschikken dat hen in staat stelt de kwaliteit vast te stellen. Toekenning van kwaliteit vindt plaats in een langdurig proces van selectie en consensusvorming.^{lxxvi} De legitimerende rol van de kritiek in de hedendaagse betekenis dateert al van het einde van de negentiende eeuw en ze werd verder bestendigd naarmate in de twintigste eeuw nog andere, aan de culturele journalistiek complementaire vormen van kritiek (in vakbladen van academische onderzoekers) de aandacht voor auteurs levend hielden.

Het aantal kanalen waarlangs oordelen over culturele producten geveld worden, is met de verbreding van het media-aanbod spectaculair toegenomen. Literatuur – een genre dat voor beoordeling sterk geassocieerd blijft met printmedia – zou door de concernvorming in de krantenuitgeverij en opheffing van tal van bladen achterop kunnen zijn geraakt. Het is de vraag of de uitbreiding van de culturele journalistiek, zoals die gestalte kreeg met nieuwe culturele bijlagen, dit verlies heeft weten te compenseren. De opkomst van dergelijke bijlagen vanaf 1970 vormde, in vergelijking met eerdere decennia, een verbetering van de informatievoorziening over cultuur. In de zogeheten kwaliteitskranten nam de redactionele ruimte voor cultuur in het algemeen en literatuur in het bijzonder, sterk toe. In andere segmenten van de pers ondervond literatuur echter grote concurrentie van andere vormen van cultuur en bleef de plaatsruimte voor literatuurkritiek achter bij de groei die de journalistieke informatievoorziening over andere cultuursectoren doormaakte.^{lxxvii}

Janssens eerdere onderzoek naar de mate van spreiding van kritische aandacht over auteurs wijst uit dat in de periode 1978-1991 de verdeling schever is geworden: een steeds kleiner aantal auteurs van nieuwe titels profiteerde van de (groeiende) aandacht van de zijde van recensenten. In 1978 ontving 5 procent van de nieuwe titels van Nederlandstalige auteurs een kwart van alle recensies, terwijl 10 procent van de titels 40 procent van de recensies naar zich toetrok. In 1991 absorbeerde 10 procent van de titels 60 procent van de recensies.^{lxxviii} Of deze trend zich nadien heeft voortgezet, is nog niet onderzocht, maar het lijkt wel waarschijnlijk.

Van een groep prozaschrijvers die allen tussen 1975 en 1978 debuteerden bij verschillende literaire uitgeverijen is de schrijversloopbaan gedurende twintig jaar gevolgd, om na te gaan wat de voornaamste determinanten zijn van literair-kritische aandacht voor hun debuut en volgende werken. Naast de status van de literaire uitgeverij bleek (positieve) literair-kritische aandacht in topperiodieken voor een auteur van groot belang voor de verwerving van reputatie, en voor de aandacht voor eventuele vervolgtitels.^{lxxix} Naamsbekendheid en artistieke reputatie zijn twee verschillende zaken: de ene staat misschien garant voor verkoopsucces tijdens het leven of een deel van de loopbaan, de andere is wellicht

goed voor lovende recensies in toonaangevende bladen, enig *succès d'estime* en, voor een enkele auteur, een plaatsje in een literatuurgeschiedenis.

Een agressiever uitgave- en marketingbeleid, zoals dat hierboven gesignaleerd, is bij de bespreking van uitgeverijen, strijkt sommige critici ongetwijfeld tegen de haren in. Al in de jaren zeventig lieten critici als Fens en Vogelaar zich negatief uit over het promotiebeleid van uitgeverijen. Met een steeds uitgebreider arsenaal van promotie-instrumenten zijn uitgeverijen er inderdaad in geslaagd om het grote publiek tot de aanschaf van bestsellers te bewegen. In een aantal gevallen liet de kritiek zich daarbij niet onbetuigd en droeg ze bij aan de hype.^{lxxx} In dat opzicht lijkt de literatuuropvatting van recentere generaties critici anders dan die van hun voorgangers: hun literatuuropvatting heeft minder autonomistische trekjes, al doet hun retorica over uitgeefbeleid soms anders vermoeden. Bij kopers is tot dusver niet goed onderzocht welke instrumenten en *gatekeepers* hun aanschaf beïnvloed hebben.^{lxxxii}

Bij de huidige concernvorming in de uitgeverijwereld doet zich steeds vaker de situatie voor dat periodieken die over cultuur informeren tot hetzelfde concern behoren als de (literaire) uitgeverij.^{lxxxii} Persmedia krijgen het daardoor ook in Nederland moeilijker om (de schijn van) belangenverstremming te vermijden. Imprintuitgeverijen adverteren al gemakkelijker in bladen van het eigen concern. Een aantal kranten uit het PCM-concern is gestart met het aanbieden van een reeks goedkope literaire boeken aan hun abonnees, een fenomeen dat bij collega's navolging vindt. In 2004 scoorde de combinatie van uitgeverij Meulenhoff en *de Volkskrant* met een aantrekkelijk geprijsde reeks Nobelprijswinnaars en de Leeslijst. Najaar 2005 werd deze combinatie, tot verontwaardiging van het boekhandelskanaal, uitgebreid met Albert Heijn als verkoopkanaal om een nieuwe serie bekroonde bestsellers uit Europa in de markt te zetten. Voor het reguliere boekhandelskanaal, dat niet tijdig in kennis was gesteld van deze uitbreiding en bij de voorinkoop dus geen rekening had kunnen houden met dit nieuwe verkoopkanaal, deed dit afbreuk aan het vertrouwen, een belangrijk en moeizaam opgebouwd aspect van de interactie met de uitgeverijwereld. Bij een krimpende print mediamarkt, met slinkende abonneebestanden en dalende advertentie-inkomsten, is het lastiger weerstand te bieden aan wat agressievere marketingmethoden. In diezelfde context mogen personele wisselingen wel eens kritischer worden bekeken: schuift de redactie soms oudere critici aan de kant, omdat hun literaturopvatting moeilijk verenigbaar is met de nieuwe geest die het blad richting (jongere) lezers en adverteerders zou moeten uitstralen?^{lxxxiii}

Vergeleken met de jaren zeventig, toen bestsellerlijsten nog maar beperkt in aantal waren, heeft de al gesignaleerde toename van aandachtsinstrumenten in de jaren tachtig en negentig een negatief effect gehad op twee traditionele functies van de literatuurkritiek zoals we die in boekenbijlagen en literaire rubrieken aantreffen: het maken van een selectie uit het aanbod en het ordenen ervan. Nederlandstalige auteurs zijn er in aandacht op achteruitgegaan, doordat de toegenomen redactionele ruimte vooral ten goede kwam aan vertaalde fictie en aan non-fictie. Wat voor de krant in haar geheel geldt, geldt ook voor de rubriek literatuurrecensies: beide bereiken minder abonnees en met name de jongere cohorten sluiten zich ervoor af, behalve wanneer schooltaken het vereisen.^{lxxxiv} Langs andere wegen – aanvankelijk de knipselkrant van het NBLC, de huidige Literom en elektronisch toegankelijke databanken met recensies uit het recente verleden zoals het LexisNexis News Portal (voorheen Krantenbank) – bereiken ze misschien wel een groter aantal geïnteresseerde gebruikers. Cijfers daarover zijn niet bekend.

De groei aan beoordelingskanalen opende de weg voor een grotere diversiteit aan opvattingen. .Betekent dit nu ook dat anno 2006 andere posities in het veld dan in 1975 of 1990 als gezaghebbend zijn te beschouwen, in de zin dat de bezetters van die posities steeds meer hun stempel zijn gaan drukken op de classificatie van het culturele aanbod? Hierboven

zijn enkele overwegingen gegeven waarom we die vraag deels bevestigend kunnen beantwoorden. Materiële producenten en distributeurs hebben zich met succes gemengd in het proces van symbolische productie (breder gebruik literaire NUGI-codes, commerciële prijzen, bestsellerlijsten, marketing). De *range* aan soorten boeken die in de culturele journalistiek besproken worden is sterk verbreed, ten koste van de aandacht voor oorspronkelijk Nederlandstalige literatuur. De emancipatie van cultuurdeelnemers is gepaard gegaan met een afzwakking van eerdere hiërarchische verhoudingen tussen cultuursectoren en genres.

De gevolgen van een en ander voor het lange-termijnproces van canonisering in de literatuur zelf, zijn vooralsnog onduidelijk. Anno 2006 kan de literatuurkritiek naar ons idee echter nog steeds gelden als een van de belangrijkste classificerende instituties uit het literaire veld, omdat recensies in topperiodieken aanzienlijke impact hebben op de waarneming en waardering van het aanbod door alle andere partijen binnen dat veld, waaronder collega-critici in minder prominente bladen (consensusvorming), redacteurs bij uitgeverijen en literaire tijdschriften (selectie en vervolpublicaties), literaire agenten, auteurs (zelfwaardering en productiviteit), boekhandelaren en openbare bibliotheken (selectie voor aanschaf en display), *peer reviewers* (bij de uitvoering van literatuurbeleid), en, ten slotte, de consument.

10.4.7 Literatuurbeleid

Naast de literaire kritiek en het literatuuronderwijs, vormt het literatuurbeleid een factor van betekenis in de legitimering van literatuur als ‘kunstsector’, en van de producent (uitgever, auteur) als zijnde ‘literair’. Vergeleken met de periode van voor de Tweede Wereldoorlog heeft een verandering van regime plaatsgevonden. Cultuur- en Kunstbeleid werd geleidelijk een serieuzer component in de opbouw van de naoorlogse welvaartstaat, zeker vanaf 1965 na de opsplitsing van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in aparte ministeries voor respectievelijk ‘Onderwijs en wetenschappen’ en ‘Cultuur, recreatie en maatschappelijk werk’.

De beleidsbemoeyenis met de productie van literatuur dateert al van vóór 1975. In 1955 stond op de cultuurbegroting een post van een miljoen gulden, voor literaire prijzen, eregelden voor letterkundigen, en het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum. Tabel 10.6 laat zien dat de begrotingspost in 2005 is gegroeid tot een bedrag van 14,2 miljoen euro.

De overheid stelt geld beschikbaar voor beleid inzake diverse sectoren van cultuur. De effectuering ervan vindt plaats ‘op armlengte’ van de overheid, door advieslichamen als het in 1965 opgerichte Fonds voor de Letteren of door het Letterkundig Museum. De positie van literaire auteurs lijkt dankzij dit beleid verbeterd. Terugkerende acties van de Vereniging van Letterkundigen (VvL) sinds het begin van de jaren zestig hebben een positief effect gehad op het subsidiebeleid en op de rechten van literaire auteurs (standaardcontract, Fonds voor de Letteren (1965), leenrechtregeling (1987); auteursrecht). Mede dankzij de inspanningen van het Literaire Productie- en Vertalingsfonds (1991) zijn boekvertalingen van Nederlandse literatoren een prestigegoed geworden in het buitenlandse cultuurbeleid.^{lxxxv} In laatste geval gaat het om een selecte groep auteurs, gerekruteerd uit de literaire toplaag die ook hoog scoort in de aandacht van de kritiek – opnieuw een voorbeeld hoe toekenning van kwaliteit door de ene partij in het literaire veld gesanctioneerd wordt door een andere.

Het Fonds voor de Letteren adviseert sinds het midden van de jaren zestig over de toekenning van een uitdijend en veranderlijk stelsel van financiële ondersteuningsvormen aan auteurs en vertalers, waaronder de reeds lang bestaande ‘werkbeurzen’ (voor auteurs die reeds ten minste twee titels hebben gepubliceerd) en de recentere ‘stimuleringsbeurzen’ (voor debutanten). Toekenning van beurzen is inkomensafhankelijk^{lxxxvi} en geschiedt volgens het Fonds primair op kwaliteitsgronden. Figuur 10.2 en Tabel 10.7 laten de groei van bestedingen

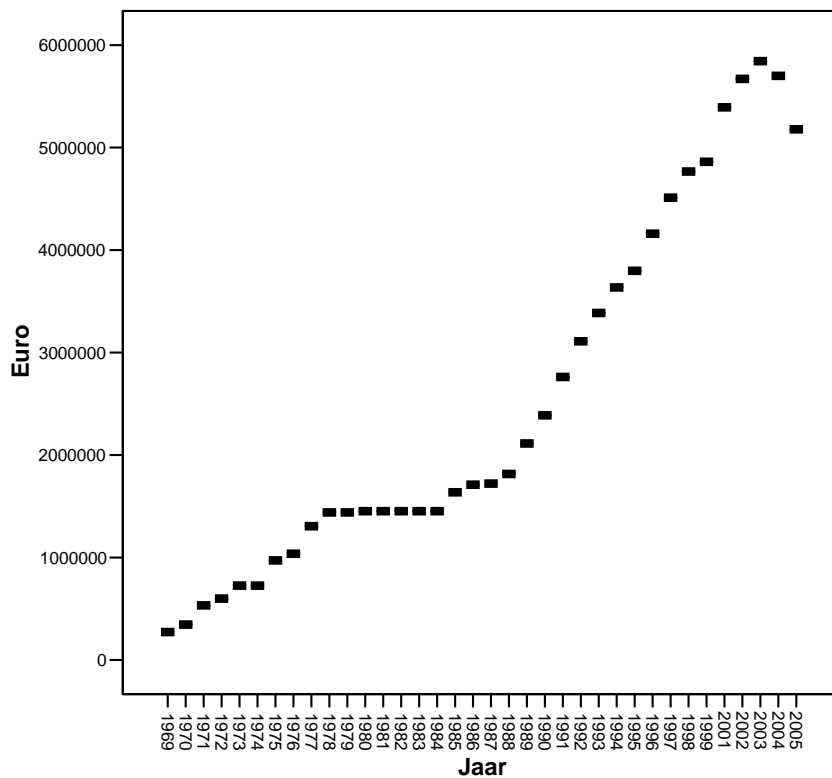
aan literatuurbeleid via het Fonds voor de Letteren sinds 1965 zien. De cijfers zijn niet gecorrigeerd voor inflatie.

Tabel 10.6 Overheidsuitgaven aan Letteren 1955-2005

	1955	1960	1970	1978	2000	2005
Rijkscommissies van advies	3.000	4.000				
Subsidies, prijzen en opdrachten op het gebied der letterkunde	60.000	118.500	184.000	710.00		
Subsidie de Stichting Ned. Letterkundig Museum (e.a. instellingen)	20.000		283.200			2.405.500
Subsidies en overige uitgaven instellingen en manifestaties op het gebied van letterkunde	30.000	124.300	233.000	5.094.500		2.725.743
Reisbeurzen en reistoelagen letterkundigen	11.000	6.000				
Eregelden en andere persoonlijke toelagen aan letterkundigen	70.000	90.000				
Fonds voor de Letteren			762.000			5.178.250
Nederlands Productie en Vertalingenfonds						1.982.500
Stichting Lezen						2.003.000
Totaal	194.000¹	342.800¹	1.462.200¹	5.797.500¹	10.613.377¹	14.294.993²

¹ Bedragen in gulden.

² Bedrag in euro's

Figuur 10.2. Trend overheidsuitgaven aan literatuur via het Fonds voor de Letteren, 1969-2005.

Tabel 10.7 Overheidsuitgaven aan het Fonds voor de Letteren, 1969-2005 (index 1975=100)

JAAR	TOTALE SUBSIDIE	INDEX
1969	600.000	19
1970	762.000	24
1971	1.175.000	37
1972	1.280.000	40
1973	1.320.000	41
1974	1.600.000	50
1975	2.141.600	69
1976	2.285.000	71
1977	2.877.000	90
1978	3.172.500	99
1979		
1980	3.200.000	100
1981		
1982		
1983		
1984		
1985	3.607.000	113
1986	3.769.000	118
1987	3.794.000	119
1988	4.000.000	125
1989	4.656.000	146
1990	5.262.000	164
1991	6.086.000	190
1992	6.853.000	214
1993	7.462.000	233
1994	8.012.000	250
1995	8.369.000	262
1996	9.167.000	286
1997	9.942.000	311
1998	10.503.000	328
1999	10.714.000	335
2000		
2001	11.866.000	371
2002	12.496.000	391
2003	12.877.000	402
2004	12.561.000	393
2005	11.411.000	357

De besluitvorming over de toekenning van werkbeurzen en andere subsidies, die neerkomt op een classificatie van auteurs die wel of niet overheidssteun waard zijn, wordt voorbereid door commissies van deskundigen (collega-auteurs, critici en wetenschappers). Hun oordelen correleren doorgaans sterk met literair-kritische aandacht voor eerder werk van de betrokken auteurs, zelfs al is die veel geringer in omvang dan bij succesauteurs die vanwege hun hoge inkomen niet voor een beurs in aanmerking komen. Het ontbreken van een objectieve kwaliteitsmeter dwingt leden van Fondscommissies de eerdere *performance* van een aanvrager bij de beoordeling te betrekken, niet zozeer diens staat van dienst bij het Fonds zelf, maar vooral de ontvangst van zijn of haar werk in de kritiek.

Peer reviewing is een kwetsbaar proces.^{lxxxvii} Wanneer er in de formele procedure iets misgaat, kan de getroffen aanvrager beroep aantekenen. Van tijd tot tijd berichten kwaliteitskranten en opiniebladen over al of niet vermeende vriendjespolitiek, de lange duur van financiële ondersteuning aan een beperkte kring van auteurs of onheldere kwaliteitscriteria bij toekenning door het Fonds voor de Letteren van beurzen en stipendia. In haar inaugurele rede uitte Lisa Kuitert kritiek op het stelsel van ‘onverkoopbare en onleesbare

subsidieliteratuur’ dat het Fonds in haar ogen in standhoudt. De oratie kreeg forse kritiek, en terecht, omdat Kuitert hier wel boude stellingen formuleerde, maar deze onvoldoende wist te beargumenteren, laat staan te onderbouwen met behulp van valide onderzoek.^{lxxxviii} In een welwillende parafraze legt *Volkskrant*-recensent Peter Swanborn aan Kuitert het verwijt in de mond dat “het Fonds voor de Letteren te lang het experimentele element als kwaliteitseis gehanteerd heeft”.^{lxxxix}

Zo geformuleerd lijkt ons het functioneren van het Fonds nog steeds moeilijk onderzoekbaar. Maar de kwestie kan tot interessant onderzoek leiden, als men erin slaagt “het experimentele element” nader te omschrijven en te vertalen in precieze onderzoeksvragen. Daarbij zou onderzoek zich ons inziens niet slechts moeten richten op de vraag welke auteurs, van welke uitgeverijen en welke literaire tijdschriften, met welke output en welke verkoopcijfers, al dan niet beurzen en andere fondsubsidies hebben aangevraagd en verworven, maar ook op een nadere analyse van de betrokken *peer* beoordelaars: waar komen zij vandaan, welke literatuuropvattingen vertegenwoordigen zij en wat zijn hun verbintenissen met andere instanties en actoren binnen het literaire veld? Commissieleden worden uiteraard geacht primair de belangen van het Fonds te behartigen, dus een bijdrage te leveren aan een faire verdeling van de subsidiegelden onder de aanvragers. Maar vanuit een netwerkperspectief zijn de meeste commissieleden ook nog gelieerd aan andere belangen: als auteur bij een bepaalde uitgeverij waartoe ook bepaalde collega-auteurs behoren of als criticus bij een periodiek dat staat voor een bepaalde literatuuropvatting. Wezenlijk voor dergelijk onderzoek zou de analyse van de neerslag van de beraadslagingen en van commissierapporten zijn.^{xc}

Voor schrijvers heeft toewijzing van een aanvraag, naast een economische, vooral een sociaal-psychologische betekenis: ze zien daarmee hun schrijverschap, hun status als literair auteur, bevestigd. In een onderzoek dat de jaren 1976-1983 betref, bleken auteurs met een continue hoge beurs qua titelproductie nauwelijks te verschillen van commercieel succesvolle auteurs. Auteurs met een incidentele of een continue lage beurs bleken minder productief dan eerstgenoemde groep.^{xcii}

10.4.8 Literatuuronderwijs

Samenstellers van het onderwijscurriculum Nederlands (en literatuur) hebben te maken met tal van instanties: collega’s binnen en buiten de eigen vakgroep, schoolbesturen, beleidsmakers op het Ministerie van Onderwijs.^{xciii} “Men” is het literatuuronderwijs in de besproken periode niet welgezind. In het kader van grootschalige herzieningen van het voortgezet onderwijs (Mammoetwet, bijstelling van eerste fase door basisvorming en, recent, van de tweede fase (studiehuis), gericht op “doorstroming en leren leren”) is de positie van het literatuuronderwijs verzwakt. Hoewel de genoemde hervormingen van het voortgezet onderwijs geen expliciete reductie van de aandacht voor literatuur behelsden, betref het hier wel veranderingen die negatief uitpakten voor het literatuuronderwijs, zoals vermindering van lestijd en verlaging van eisen ten aanzien van de leeslijst. De belangenvereniging van leraren Nederlands was niet sterk genoeg (of heeft zich niet sterk willen maken) om die beslissingen ten aanzien van Nederlandse literatuur tegen te houden. Evenmin was sprake van een sterke externe pressiegroep, bijvoorbeeld vanuit het wetenschappelijk onderwijs, die in de bres sprong voor het literatuuronderwijs aan middelbare scholieren.

Leraren in het voortgezet onderwijs zijn dragers en verbreiders van veranderende literaturopvattingen. Hun rol in de symbolische productie is geringer dan die van de literatuurkritiek wat betreft de canonisering van auteurs, maar vermoedelijk groter als het gaat om de literaire socialisatie van potentiële lezers. Al tijdens hun opleiding leren aanstaande leraren te reflecteren over de aard en functie van literatuur. Gedurende hun loopbaan als leraar nemen ze via de media en in boekhandels kennis van het aanbod. Hun eigen opvattingen over

literatuur scherpen ze aan in de confrontatie met opvattingen van anderen, zoals critici, uitgevers, samenstellers van bestsellerlijsten of van uittrekselboeken, boekpromotoren van het CPNB en wellicht ook sommige leerlingen met een keuze die afwijkt van wat men doorgaans in uittrekselboeken kan aantreffen.

Leraren werden in de loop van de laatste decennia van de vorige eeuw geconfronteerd met een leerlingpopulatie die niet alleen op sociale statuskenmerken maar ook qua mediasocialisatie (televisie in plaats van print), vrijetijdsbesteding en cultureel repertoire anders scoorde dan cohorten van vóór 1975. Deels om bepaalde wensen uit de samenleving te honoreren, deels om beter aansluiting te vinden bij de veranderde attitude van de leerlingpopulatie werden ook in de bovenbouw geleidelijk veranderingen doorgevoerd. Zo werd een grotere nadruk gelegd op vaardigheden in plaats van kennis en, voor het onderwijs Nederlands, op taalbeheersing en mondelinge taalvaardigheid in plaats van kennismaking met het culturele en literaire erfgoed; in 1998 kwam met de invoering van het Studiehuis grotere nadruk te liggen op zelfwerkzaamheid van de leerling. In het geval van het vak Nederlands bleven deze veranderingen niet zonder gevolgen voor de manier waarop het literatuurcurriculum werd ingericht. De reductie van het aantal uren is daarvan slechts één voorbeeld; andere betreffen de lesmethode (van cultuurgericht naar leerlinggericht) en het repertoire van teksten dat in de les aan de orde komt of dat leerlingen geacht worden te lezen voor een mondeling examen of dossier.^{xciii}

10.4.9 Auteurs

In voorgaande paragrafen over de verschillende instituties uit het literaire veld kwam onvermijdelijk de relatie ter sprake die elke instelling onderhoudt met schrijvers. Bij de bespreking van veranderingen in de materiële productie (organisatiestructuur van de uitgeverij, status, grootte, literair gehalte van fondslijst, competentie van redacteurs, productiviteit) en de symbolische productie (kritiek en versmalling van aandachtsveld, prijzen en commercialisering, promotie van bestsellers, groei van literatuurbeleid) werd steeds ook het belang ervan gesignaleerd voor de loopbaan van auteurs.

Voor de loopbanen van Nederlandstalige auteurs is een vijftal ontwikkelingen in het literaire veld als minder positief aan te merken, die nader onderzoek verdienen:

- verlies aan functie en prestige van literaire tijdschriften;
- teruglopen van kans op steun in het kader van cultuurbeleid van de overheid
- teruglopen van kans op redactionele begeleiding;
- versmalling van aandacht van literatuurkritiek op enkele toppers;
- concentratie in de media-aandacht op vertaalde buitenlandse literatuur.

Tot in de jaren tachtig functioneerden literaire tijdschriften nog als kweekvijver van nieuw talent,^{xciv} maar door het almaar uitdijende aanbod van publieks- en *special interest* tijdschriften en de toegenomen mogelijkheden voor auteurs om zich als veel beter betaalde columnist of criticus binnen de dagbladders te manifesteren, kost het redacties van literaire tijdschriften steeds meer moeite om zowel lezers als auteurs te rekruteren. De tweede ontwikkeling hangt samen met de steeds moeilijker condities waaronder auteur moeten proberen beurzen en stipendia in de wacht te slepen: enerzijds hebben ze te maken gekregen met een regiem van scherpere voorwaarden, anderzijds zien ze zich geconfronteerd met de concurrentie van een toegenomen aantal auteurs, die eveneens aankloppen bij de diverse fondsen. De drie andere ontwikkelingen zijn hierboven al aangestipt.

De overlevingskansen van auteurs hangen af van de bijval van drie partijen in het bijzonder: de uitgeverij, de kritiek en het lezerspubliek. Het gewicht ervan lijkt tegenwoordig groter dan dertig à veertig jaar geleden, al waren die factoren ook toen al van belang. Het

‘falen van een titel’ betekent iets anders in 2000 dan in 1975. Het opslag- en distributienetwerk opereert tegenwoordig anders. De doorstroming van titels verloopt steeds sneller, doordat uitgevers titels veel eerder afschrijven dan vroeger, vrijwel zonder uitzondering binnen een jaar na verschijnen – een procedure waarin het veranderde standaardcontract al voorziet. De etalage- en kastperiode (display) en de houdbaarheidsduur van titels zijn in het algemeen sterk teruggelopen; tot in de jaren zeventig kende een boek een langere bewaartijd op de planken van boekhandel en OB. Opslagkosten (onder meer bij het Centraal Boekhuis) en voorraadbelaasting dwingen uitgevers tot snelle vernietiging of verramsjing van soorten boeken die het niet doen bij de kassa, zelfs boeken die lovend zijn besproken in de kritiek. Uitgevers sluiten bij het opleggen van een titel vaak al een deal met De Slegte of een andere ramsjwinkel. Daar liggen kort na verschijnen stapels van recentelijk nog aangeprezen titels. Groei van het aantal nieuwe titels in alle segmenten en uitbreiding van het aantal segmenten dwingen distributeurs bij gelijk blijven van schapruimte tot grotere selectiviteit en snellere doorstroming. Wat het boekhandels gemakkelijk maakt uitermate selectief te zijn, is het bestaan van de korte verbindingslijn met het Centraal Boekhuis. Als gevolg hiervan is de kans afgenomen dat consumenten een bepaalde titel überhaupt onder de ogen krijgen, hetzij in de boekwinkel hetzij via een referentie in een bespreking. De reeds gesignaleerde, groeiende scheefheid in de verdeling van literair-kritische aandacht voor nieuwe titels maakt het contrast steeds schriller tussen een miniem aantal (zeer) goed verkopende auteurs en de grijze massa die hoopt op een tweede kans. Hoewel de consument tegenwoordig kan kiezen uit een breder aanbod dan voorheen, lijkt hij wel sneller te moeten beslissen, wanneer hij een bepaald boek wenst te bezitten. De gesignaleerde omzetgroei in ramsjwinkels, gekoppeld aan een gestegen prijs, kan er tevens op duiden dat een categorie kopers geduldig wacht tot een titel van haar gading verramsjt wordt.

Auteurs ervaren snelle vernietiging van hun geesteskind uiteraard niet als bemoedigend, maar ook verramsjing doet hun aanzien per saldo geen goed (al zijn sommige auteurs wel degelijk blij als hun boeken via De Slegte ten minste zichtbaar worden). Ook het prestige dat betrokken uitgeverijen bij de kritiek genieten, heeft onder verramsjing te lijden. Het overkomt echter de meeste van hen en de doorsnee consument heeft er geen weet van, omdat die niet op de naam van de uitgeverij let.

Het aantal nieuwe auteurs – ook vrouwelijke auteurs, allochtone auteurs, bekende Nederlanders, journalisten, et cetera – groeide gestaag. Onderzoek over de periode 1947-1987 laat zien dat het aantal vrouwelijke auteurs dat in een bepaald jaar een nieuw boek publiceerde geleidelijk toenam: van 63 in 1947 naar 114 in 1987. In de verhouding tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke auteurs kwam echter nauwelijks verandering: het aandeel van vrouwen steeg over die periode van veertig jaar slechts met drie procent, van 24 naar 27%. De korte periode tussen 1990 en 1995 vertoont een lichte versnelling van het tempo waarin het aandeel vrouwelijke auteurs groeit: in 1995 bedraagt dit 29%.^{xv}

Recentelijk is door het Fonds voor de Letteren en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds nieuw beleid ontwikkeld voor multiculturele literatuur. Naarmate het multiculturele karakter van de Nederlandse samenleving meer onderkend werd, bleek de etniciteit van auteurs als één van de kredietpunten in de beeldvorming te werken.^{xvii} Exploitatie van etniciteit op elk van de drie niveaus (materiële en symbolische productie, distributie, consumptie) is slechts één facet van de groeiende heterogeniteit van het aanbod. In naam van de interne pluriformiteit ruimden veel kranten en tijdschriften een plaats in voor ‘hun’ allochtone columnist. Net als hun autochtone collega’s, plegen ook zij hun stukken in boekvorm te publiceren bij een met krant of tijdschrift gelieerde uitgeverij.

Al met al is er grond voor de constatering dat de verscheidenheid in soorten auteurs met de expansie van het Nederlandse literaire veld sterk is gegroeid. Voor literatuurlijfhebbers is dit als winst aan te merken. Verschilscores op de vermelde indicatoren

zorgen voor verschil in status tussen auteurs. Hoe hoger die status, des te lager de drempel van de culturele journalistiek om voorvallen rond schrijvers tot nieuws te verheffen.

10.4.10 Lezers en niet-lezers

Tot slot willen we stilstaan bij een groep actoren die evenmin als auteurs een literaire institutie vertegenwoordigt, maar die op de boekenmarkt wel een belangrijke partij vormt.

Een analyse van data uit twee Tijdsbestedingsonderzoeken (TBO) wees op het bestaan vijf typen kranten- en tijdschriftenlezers in Nederland.^{xcvii} Tabel 10.8 vermeldt die lezerstypen met hun veranderende proporties tussen 1975 en 1995.

Tabel 10.8 Aandeel van lezerstypen in 1975 en 1995 (in %) *

TYPE	1975	1995
Amusementszoekers	30	20
Informatiezoekers	10	9
Regionale lezers	26	26
Niet-lezers	29	30
Omnivoren	5	15

* Bron: Van Eijck & Van Rees, *Media orientation and media use*, 2000

Amusementszoekers zijn lezers van een populaire landelijke krant, een special interest magazine en/of roddelblad. De daling van hun aantal is te wijten aan het feit dat een deel is afgehaakt als kranten- of tijdschriftenlezer. Hun voorkeur is dus inhoudelijk gezien niet veranderd (amusement is wat ze nog steeds zoeken), maar wel voor wat betreft het medium (televisie) dat hun het gezochte amusement mag bieden.

Zoals hun naam aangeeft, zijn regionale lezers intensieve gebruikers van het omnibusmedium regionale krant; deze categorie telt veel geïnteresseerden in vrouwenbladen en fervente televisiekijkers, vooral naar programma's van de publieke omroep.

Niet-lezers vormen een groeiend contingent van personen die vrijwel geen gedrukte media lezen, laat staan boeken, en die van alle respondenten het meeste tijd aan televisie spenderen.

Omnivoren zijn een kleine maar snel groeiende categorie lezers die traditionele grenzen tussen highbrow en lowbrow leesmateriaal overschrijden. Men hoeft zich daar geen schokkende voorstelling van te maken: het zijn mensen die bijvoorbeeld een populair landelijk dagblad combineren met een opinieweekblad (met name *Elsevier*, niet het meest highbrow blad). Het is een groeiende groep, met een breed mediarepertoire. En dat maakt ze interessant voor de redacties van opinieweekbladen, die vrijwel zonder uitzondering met ernstige verliezen in het abonneebestand kampen. Om die te stoppen proberen redacties het accent te verleggen van opiniëring over sociaaleconomische en politieke kwesties naar leefstijljournalistiek en informatie over cultuur in brede zin.

Informatiezoekers, ten slotte, zijn een betrekkelijk kleine groep hoogopgeleiden die een kwaliteitskrant steeds minder vaak combineren met een opinieblad, en het minst van alle lezerstypen op hebben met televisie kijken. Lezers van *boeken*, mensen die in enquêtes aangeven nog de afgelopen maand een boek te hebben gelezen, zijn overwegend te vinden onder de kleine groep van informatiezoekers, dat wil zeggen gebruikers van de zogeheten kwaliteitspers. Met uitzondering van deze categorie, is tussen 1975 en 1995 voor alle andere typen lezers uit Tabel 10.8 de kans verder afgenomen dat ze korter dan een maand geleden een boek lazen, terwijl de kans dat ze entertainment op tv volgen sterk is toegenomen.^{xcviii} Onderzoek van het CPNB en Stichting Spuurwerk, twee brancheorganisaties, schetst een

rooskleuriger beeld, met percentages van tussen de 35 voor literatuur en 45 voor spannende boeken.^{xcix}

Literatuurlezers vormen een betrekkelijk kleine groep. Hun omvang is de afgelopen decennia, tegen de verwachting in, sterk achtergebleven bij de gemiddelde groei in opleidingsniveau. Van oudsher gold opleiding immers als een van de belangrijkste determinanten van leesgedrag en leesniveau.^c Het blijft gissen naar het aantal regelmatige lezers van literatuur in een meer beperkte betekenis van het woord. Niet alle literatuurleefhebbers schaffen elke literaire bestseller aan. Het uitleencircuit mag men voor een deel optellen bij dat van de kopers; wie een boek voor enige tijd onder beheer heeft met de intentie om het te lezen, komt daar dikwijls niet aan toe. Regelmaat kan men associëren met dagelijks, wekelijks, maandelijks of jaarlijks. Over een jaar gemeten zou volgens TBO 2000 gegevens nog slechts 25 procent literatuur hebben gelezen.^{ci} Wekelijkse literatuurlezers van twintig jaar of ouder, die tevens de harde kern van kopers en leners uitmaken, vormen naar schatting een groep van 100.000 tot 500.000, al naar gelang men ‘literatuur’ eng of breed opvat. De kern die de ondergrens uitmaakt, is geen homogene groep. Poëzielezers vormen een exclusief segment van lezers, die daarbij ook verhalende literatuur en literatuur uit andere taalgebieden volgen.

De beschikbare verkoopcijfers en uitleencijfers van openbare bibliotheken, gedifferentieerd naar ‘literair’ en ‘niet-literair’ (spannend en romantisch), wettigen de conclusie dat de voorkeur van boekenlezers meer en meer uitgaat naar ‘spannend’ en/of ‘romantisch’, niet naar literaire fictie.^{cii}

Met name bij de jongere cohorten neemt de desinteresse voor lezen toe. Daardoor gealarmeerd neemt de overheid stimuleringsmaatregelen (Stichting Lezen 1987, 1994) die verder reiken dan die van auteursbemiddeling door de Stichting Schrijvers School en Samenleving (1978). Het cultureel kapitaal dat aankomende leerlingen hebben opgebouwd dankzij het culturele klimaat thuis en door eigen ervaring met leeftijdgenoten is in 2000 van een andere orde dan in 1975. Het is breder van samenstelling, maar de (hoogstaande) waardeovertuigingen omtrent literatuur die ouders en leraren overdragen, verliezen het van – voor lezen niet bevorderlijke – normen die jongeren delen met vrienden uit hun leeftijdsgroep: dit kapitaal heeft nauwelijks of geen positieve gevolgen voor leesgedrag. Het merendeel van de jongeren tussen dertien en achttien jaar vindt lezen geen aantrekkelijke manier om hun vrije tijd te besteden. Geheel andere activiteiten hebben voorrang, en het lijkt niet waarschijnlijk dat de niet-lezers zich nog eens zullen bekeren tot het lezen.

10.5 DIVERSIFICATIE EN NIVELLERING VAN GRENZEN: AFSLUITENDE OPMERKINGEN

In Nederland en elders behoort de gesubsidieerde, door de kritiek gevolgd en in onderwijscurricula opgenomen vormen van cultuur tot het domein van de legitieme kunsten. Kennis van literatuur hoort al sinds het einde van de negentiende eeuw tot de eindtermen van het voortgezet onderwijs. De status van literatuur, als legitieme vorm van kunst, is allerminst tenietgedaan, maar de hier besproken veranderingen impliceren wel dat de Nederlandse samenleving literaire fictie tegenwoordig anders waarneemt: literatuur wordt minder exclusief gevonden.

Veranderingen in perceptie en classificatie vinden niet van de ene dag op de andere plaats, en ze zijn niet op het conto van één oorzaak te schrijven. Diverse partijen met zeer uiteenlopende belangen en doelstellingen trachten de beeldvorming rond literaire fictie te beïnvloeden op voor hen gunstige wijze. Niet iedereen is gebaat bij het instandhouden van traditionele opvattingen over welke literaire fictie waardevol is. Aangezien institutionele actoren niet kunnen overleven zonder publiek dat hun activiteiten een bepaalde legitimiteit

verleent (variërend van gelezen worden tot geld verdienen), concurreren uiteenlopende belangen en opvattingen met elkaar in de symbolische productie van literatuur. Voor sommige partijen biedt de introductie van nieuwe opvattingen over fictie betere kansen voor de eigen beroepspraktijk, doordat deze opvattingen beter aansluiten bij veranderende maatschappelijke ideeën, rekening houden met concurrerende culturele praktijken of de gelegenheid bieden om nieuwe doelgroepen aan te boren. De toegenomen diversiteit in de bestudeerde periode van zowel het aanbod als de afnemers van fictiegenres heeft daardoor gevolgen voor traditionele mechanismen om producten van elkaar af te grenzen (hoog versus laag of *middlebrow*)

Grotere diversiteit van aanbod en afname bestaat eveneens in andere, concurrerende cultuursectoren. Ook dit draagt ertoe bij dat aandacht van critici en leraren in het onderwijs voor nieuwe literaire producten een geringer effect heeft op de attitude en het gedrag van potentiële literair geïnteresseerden dan voorheen. Bepaalde groepen in de samenleving die op dit punt invloedrijk bleken (beleidsmakers, recentere leerlingcohorten) zijn anders gaan denken over de plaats en waarde van literatuur in het curriculum. Cultuursectoren die traditioneel hoog in aanzien stonden in de media ondervinden nog steeds ruime belangstelling, maar van de toename van plaatsruimte profiteerden vooral betrekkelijk nieuwe cultuursectoren die voorheen als *low-* of *middlebrow* golden en daarom minder aandacht genoten.

Deze opwaardering van voorheen als ‘lager’ beschouwde sectoren is mede te danken aan het feit dat deze in de leefstijl van jongere cohorten een belangrijkere plaats zijn gaan innemen. Met name producenten van audiovisuele ‘content’ slagen er in aan hun wensen tegemoet te komen en daar omheen ontwikkelt zich een eigenstandige industrie van symbolische productie. De keerzijde daarvan is niet direct een verlies aan legitimiteit van literatuur en enkele andere cultuursectoren die traditioneel hoog in aanzien stonden. Wel is er naar ons idee sprake van een afzwakking van de traditionele hiërarchische scheidslijnen tussen deze en andere sectoren (spannende fictie tegenover literatuur; cabaret tegenover klassiek theater; popmuziek tegenover klassieke muziek; fotografie en videokunst tegenover traditionele beeldende kunst). Dit kan men kortweg aanduiden als ‘nivellering’. Empirisch onderzoek naar mediagebruik en mediarepertoires suggereert dat deze vorm van nivellering verband houdt met de tendens, vooral onder hoog opgeleide gebruikersgroepen – de elite waaraan Bourdieu de legitieme smaak toeschreef – om zich meer ‘omnivoor’ te gedragen in hun cultuurconsumptie. De hogere statusgroepen richten zich niet langer exclusief op cultuurvormen die traditioneel in hoog aanzien stonden, maar participeren tevens in voorheen als lager beschouwde culturele praktijken.

Dit impliceert niet dat aan een samenleving, met name aan de culturele sectoren ervan, een constante ‘legitimiteitsdichtheid’ valt toe te schrijven, die mettertijd anders verdeeld raakt over sectoren. Graden van legitimiteit hangen ook samen met het gezag dat deskundigen genieten, met de strengheid waarmee grenzen tussen genres worden getrokken, en met de mate van consensus binnen een samenleving om die grenzen te respecteren. De manier van hiërarchiseren van het culturele aanbod in Nederland is de laatste veertig jaar zelf veranderd, zoals hierboven uit verschillende voorbeelden is gebleken. Behalve op de verruiming van de NUGI-codering voor literatuur, doelen we op de sterke verruiming van aandacht in de culturele journalistiek voor een grotere variëteit aan culturele sectoren die voor 1970 die aandacht nog onthouden werd. Deze voorbeelden illustreren hoe in Nederland (en de westerse wereld) het systeem om culturele producten te classificeren in het laatste kwart van de twintigste eeuw geleidelijk bezig is te veranderen. Het is liberaler, in de zin dat voorheen tamelijk streng aangelegde grenzen tussen *highbrow*, *middlebrow* en *lowbrow*, tussen hoog en laag, minder strikt worden getrokken.

Gezien de wederzijdse afhankelijkheid van instituties in het culturele veld, kan dit niet op conto worden geschreven van het uitgeverijwezen of een andere instantie binnen het literaire veld. Veeleer betreft het hier een reactie op – of zelfs aanpassing aan – wijzigingen in het culturele gedrag van de Nederlandse bevolking, dat in een aantal opzichten meer omnivoor genoemd kan worden. Het vindt zijn afspiegeling onder meer in de manier waarop, op het niveau van symbolische productie, de culturele journalistiek over het bredere culturele aanbod bericht. Door te populariseren (m.n. door middel van het interview), door bijlagen toe te voegen met nieuwtjes over de entertainmentindustrie hebben ook periodieken, die op grond van hun politiek-sociale berichtgeving geklasseerd werden als kwaliteitspers, zich deels aangepast aan deze ‘tijdgeest’; voor een deel geven ze er zelf ook actief vorm aan. Ze sluiten aan bij nieuwe waarnemings- en waarderingscategorieën en tegelijk ontwikkelen ze die bij een deel van hun lezerspubliek.^{ciii} Hun informatievoorziening beslaat sectoren die in aantal en omvang groeien, wat de kansen op omnivoor cultureel gedrag vergroot. Maar in dit verband verdient vooral het feit nadruk dat een aantal sectoren (popmuziek, cabaret, fotografie, vormen van niet-literaire fictie) die voor 1980 nog onvoldoende exclusief werden gevonden om er veel aandacht aan te besteden, geleidelijk in aandacht en aanzien steeg.^{civ}

Diverse factoren spelen bij deze verruiming een rol. Aan de aanbodzijde is dat de enorme verbreding van het culturele aanbod in combinatie met de internationalisering en de (marktgerichte) professionalisering van producenten; met Napster, Kazaa, et cetera. Internet bood nieuwe mogelijkheden die met name ‘gewone’ consumenten onder de afnemers in het nieuwe millennium vaak vindingrijker wisten te gebruiken dan de industrie lief was. Ten tijde van de verzuilde pers was het aantal periodieken weliswaar groter, maar de toenmalige *gatekeepers* waren veel geringer in aantal. Informatie over cultuur nam slechts een bescheiden plaats in en die informatie werd verzorgd door niet-gespecialiseerde alleskunnars die zich toelegden op wat als *mainstream* en hoge kunst werd beschouwd. In de periode van de ontzuiling groeide het aantal journalistieke medewerkers, die hun eigen specialisme(n) mochten beoefenen, waarvoor binnen een periodiek ook steeds meer plaats werd geboden. Daarbij komt dat men zowel in de informatieverschaffing over als in de vraag naar dat aanbod veel minder zwaar tilt aan voorheen strikte, hiërarchische grenzen tussen culturele sectoren of producten, met als gevolg een zekere culturele nivellering. Het illustreert de wederzijdse afhankelijkheid van cultuurproductie en cultuurconsumptie.

Nog altijd komt kennis van literatuur en het lezen ervan in empirisch onderzoek naar maatschappelijke ongelijkheid naar voren als een relevante component van culturele competentie, met een voorspellende waarde voor het soort loopbanen dat mensen volgen en het soort cultureel gedrag dat ze zullen vertonen.^{cv} Dit hoofdstuk biedt aanleiding tot bezinning op de ambiguïteit van de notie ‘literatuur’ in de instrumentatie van dergelijk stratificatieonderzoek. Onder de paraplu van het kernconcept ‘cultureel kapitaal’ gebruiken onderzoekers vaak al te makkelijk de term ‘literatuur’ ter aanduiding van een grote diversiteit aan concepten. Ze plegen weinig duidelijk te zijn over wat ze onder ‘literatuur’ verstaan en lijken in longitudinaal onderzoek geregeld vast te houden aan een betekenis die is overgeleverd door een vroegere samenleving met andere culturele normen.

Noch in ideologische discussies noch in de organisatie van de symbolische productie in media of het onderwijs speelt dit echter een zwaarwegende rol. Voor statusgevoelige groepen behoeft categorievervaging of nivellering geen afbreuk te doen aan het prestige van het soort literatuur waarvoor zij kiezen. Voor andere groepen verlaagt het de toegangsdrempels tot een als legitiem beschouwde cultuursector, maar dan wel een die in vergelijking met vroeger een grotere diversiteit kent en als minder exclusief wordt gepercipieerd.

Evenals de gebruikers van andere soorten printmedia (kranten en tijdschriften),^{cvi} lijken ook boekenlezers meer omnivoor geworden in het repertoire aan fictieboeken dat zij

verwerven. Naast de grotere afzet van spannende boeken via léners van OB, is waarschijnlijk ook de aanschaf door literatuurkópers gevarieerder geworden, als men afgaat op de succesvolle verkoop in de jaren negentig van bestsellers als Grisham. De al gesignaleerde omzet- en afzetgroei in de categorie ‘spannend’^{cvii} is mede te danken aan het koopgedrag van de hoger en middelbaar opgeleiden en personen met hogere en middelbare beroepen.^{cviii}

Lezers plegen tegenwoordig soorten lectuur te combineren, die voor een deel door de journalistiek en het literatuuronderwijs uit de jaren vijftig en zestig niet respectabel genoeg werd geacht om er aandacht aan te besteden. Hoewel individuele lezers er destijds vermoedelijk evenmin voor terugschrokken om naast ‘literatuur’ ook ‘detectives’ gretig te lezen, is dit soort ‘omnivoor’ gedrag veel gebruikelijker en acceptabeler geworden dan voorheen.

Noten

ⁱ Bourdieu duidt dit ook wel aan als ‘consecratie’ (*Regels van de kunst*, 206).

ⁱⁱ Van Rees & Dorleijn, ‘Impact van literaturopvattingen’, 4-7: ‘materiële’ en ‘symbolische productie’ staan in het schema van het literaire veld zo aangegeven, dat het lijkt alsof bijvoorbeeld uitgeverijen zich exclusief bezighouden met materiële productie en geen rol zouden spelen in de symbolische productie. Het onderscheid in niveaus blijft intact, maar het feit dat ook materiële producenten betrokken zijn bij symbolische productie krijgt hier meer nadruk, zoals dat ook al gebeurde in Dorleijn & Van Rees (red.), *Literaturopvattingen in het perspectief*; Idem, ‘Eighteenth-century literary field in Western Europe’.

³ Zie in dit verband de omschrijving van instituties als “distinct configurations of interest and social relations” in: Swedberg, *Principles of economic sociology*. Princeton, Princeton University Press (2003: xii; passim). Relevant voor ons onderzoek zijn de studies die Woody Powell en Paul DiMaggio bundelden onder de titel *The new institutionalism in organizational analysis*. De stellingnames van neo-institutionalisten, bijvoorbeeld over de cognitieve impact van instituties op het doen en laten van alle betrokkenen (‘Institutions do not only constrain options: they establish the very criteria by which people discover their preferences’, 11), of over institutionele transformaties met het oog op het scheppen van zowel nieuwe sociale relaties (met de omgeving, met andere instituties) als van nieuwe ‘symbolic orders’ (vgl. 250) zijn vruchtbaar voor onderzoek naar culturele organisaties die zich genoodzaakt zien om zich aan te passen aan steeds nieuwe omstandigheden in de productie en consumptie van culturele goederen. Cultuursociologen putten sinds de jaren tachtig veel inspiratie uit het werk van economisch-sociologen, en omgekeerd. De twee – geheel verschillende – edities van het door Smelser en Swedberg geredigeerde *Handbook of Economic Sociology* (1994 en 2005) bieden elk in een dertigtal hoofdstukken een heldere inleiding op de voornaamste thema’s en een bespreking van de belangrijkste literatuur uit deze snel groeiende subdiscipline, die erop gericht is economische verschijnselen te bestuderen vanuit een sociologisch perspectief.

^{iv} Van Rees, ‘How reviewers reach consensus’, 290.

^v DiMaggio, ‘Classification in art’; Van Rees & Dorleijn, *Het aandachtsgebied Literaturopvattingen: een tussenbalans*, 1999, 17vv.

^{vi} “I use *genre* to refer to sets of artworks classified together on the basis of perceived similarities. [...] I suggest that genres represent socially constructed organizing principles that imbue artworks with significance beyond their thematic content and are, in turn, responsive to structurally generated demand for cultural information and affiliation. [...] [G]enres consist of those sets of works which bear similar relations to the same set of persons.” DiMaggio, ‘Classification in art’, 441. In een voetnoot benadrukt DiMaggio dat ‘artwork’ in zijn benadering verwijst naar hoge en populaire culturele producten uit de beeldende kunsten, theater en literatuur. In het afsluitende hoofdstuk, ‘Indicatoren voor classificatie in het culturele en literaire veld’, gaan we nader in op de aard van classificaties en genres.

^{vii} Met de kwalificatie van een rechtsorde als ‘legitiem’ benadrukte Max Weber dat de leden van een gemeenschap haar als bindend erkennen. Over typen van gezag bij Weber, zie de vertaalde selectie uit *Wirtschaft und Gesellschaft* in Max Weber, *Gezag en bureaucratie*, 57-87; Van Braam, ‘Max Weber en zijn critici over gezag en bureaucratie’, i.h.b. 185vv.

^{viii} Bourdieu, ‘Intellectual field and creative project’; Idem., ‘Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber’; Idem, ‘La production de la croyance’; Idem, *La distinction*. Parijs, 1979, 29; Idem, ‘The field of cultural production, or the economic world reversed’. Hoewel de kern hiervan gerecycled terugkomt in *Les règles de l’art (De regels van de kunst)*, m.n 143-213 en *The field of cultural production*, verdient lectuur van de oorspronkelijke opstellen de voorkeur vanwege nuances in de argumentatie.

- ^{ix} Al slaagt hij er niet altijd in om normatieve implicaties in die richting te vermijden. Zie hierover Munnichs & Van Rees, 'Enkele kanttekeningen bij *La Distinction*', i.h.b. 326. De kritiek geldt ook voor Bourdieus publicaties vanaf het midden van de jaren zestig over de markt van symbolische goederen (later verwerkt in *De regels van de kunst*); zie Van Rees, 'Advances in the empirical sociology of literature and the arts', 301-307.
- ^x Sociologen maken een onderscheid tussen 'ascriptieve' en 'achieved' statuskenmerken: de eerste krijgen mensen krachtens erfelijke of biologische factoren (ras, sekse, leeftijd) toegekend, de tweede verwerven ze door prestatie tijdens hun leven (onderwijsdiploma's, beroepsstatus). Sinds lang gelden in marketing en promotie attributen als leeftijd, sekse, etniciteit als snelle (maar weinig preciese) segmenteringsvariabelen voor soorten leefstijlen: 'jong' is 'cool', 'oud' is 'uit'.
- ^{xi} Bourdieu, *La distinction*, passim.
- ^{xii} Voor een uitgebreidere bespreking van deze problemen, zie Munnichs en Van Rees, 'Enkele kanttekeningen bij *La Distinction*'.
- ^{xiii} "The trouble with Bourdieu's model is that it is so French", verzuchtte Mary Douglas in *Thought styles* 30.
- ^{xiv} Zie Van Eijck, 'Leefstijlen van stijgers en dalers'; Idem, 'Jazzed up, brassed off'; Idem, 'Richard Peterson and the culture of consumption'. Voor een toetsing van Bourdieus stellingen over homologie en homogeniteit, toegepast op de mediarepertoires van de Nederlandse bevolking, zie Van Rees & Van Eijck, 'Media repertoires of selective audiences'.
- ^{xv} 'Dekking' verwijst in dit geval naar het aantal gezinnen in Nederland dat regelmatig door kranten wordt bereikt, uitgedrukt in een percentage van het totale aantal gezinnen. Cijfers zijn ontleend aan Bakker & Scholten, *Communicatiekaart*.
- ^{xvi} Voor een analyse van de op een autonomistische literaturopvatting gestoelde literatuurwetenschap en van cirkelredeneringen waarin aanhangers zich verstrikten, zie Van Rees, *Literary theory and criticism*, 23-52; Idem, 'De brugfunctie van Merlyn', 55-59.
- ^{xvii} Ultee, Arts en Flap, *Sociologie. Vragen-Uitspraken-Bevindingen*, 341-346.
- ^{xviii} Dronkers en Ultee, 'Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek; een terugblik'. In Idem (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 315-316. Zie in dezelfde bundel De Graaf en Luijck, 'Paden naar succes: geboorte of diploma's'; Dronkers en De Graaf, 'Ouders en het onderwijs van hun kinderen'.
- ^{xix} Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw*, 182vv.
- ^{xx} Zie SCP, *Sociale en Culturele Verkenningen 1995*, 32. Deelname aan het HBO ging tussen 1975 en 1993 in de richting van een verdubbeling, die aan het WO nam met 50% toe. Deelname aan LBO en MAVO daalde met resp. 15 en 30 %, terwijl die aan HAVO en VWO met resp. 19 en 30% toenam.
- ^{xxi} Kuitert, *Het uiterlijk behang*, 153.
- ²² Vgl. Werkgroep Algemene Boek, 'Het algemene boek, een ontwikkelingsschets', 20.
- ^{xxiii} Omstreeks 1970 was televisie doorgedrongen in 95 procent van de gezinnen. Het gebruik ervan door hoger opgeleiden bleef achter bij andere categorieën gebruikers (vgl. Van Eijck Van Rees, 'Media orientation and media use', 598, 601).
- ^{xxiv} Van Rees, 'De brugfunctie van Merlyn', 50-54.
- ^{xxv} Voor een vergelijking van aandacht in printmedia voor diverse cultuursectoren, zie Janssen, 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers', in dit boek. Voor literatuur dateert de eerste uitzending van het succesvolle boekenprogramma van Adriaan van Dis pas van 1983 (vgl. Goedegebuure, '16 maart 1983. Eerste uitzending van het televisieprogramma Hier is Adriaan van Dis'). Vgl. ook Van Dijk en Janssen, 'De reuzen voorbij'. Piratenzenders (al of niet later gelegaliseerd) boden reeds vanaf het midden van de jaren zestig een uitzonderlijk podium voor popmuziek.
- ²⁶ Knulst & Kraaykamp, *Leesgewoonten*; Van de Broek & Knulst, 'Het lezerspubliek van boeken'.
- ²⁷ De omvangrijke Tabel 10.1 is in de Appendix aan het einde van dit hoofdstuk geplaatst. Bronnen voor de cijfers uit Tabel 10.1 zijn: *Speurwerk Boeken Omnibus* (SBO) van diverse jaren, niet openbaar, in het bezit van Stichting Speurwerk; het sterk op SBO geïnspireerde maar wel publiek toegankelijke *Boekenvakboek* uit diverse jaren [afgekort: BVB '80; '86; '87]; de opvolgers daarvan, *Gids voor de informatiesector* [afgekort: GI]; *De Mediemarkt in Nederland en Vlaanderen 2001* [MMN01]; en ten slotte de dissertatie van Susanne Janssen, *In het licht van de kritiek*, 214-222.
- ^{xxviii} Met name rapporten en databestanden opgebouwd door Stichting Speurwerk maken het in principe mogelijk Tabel 10.1 op diverse punten aan te vullen, en bijvoorbeeld met andere peiljaren uit te breiden. Figuur 10.1 biedt een voorbeeld, waarin meetpunten per jaar zijn gebruikt om de ontwikkeling van omzet, afzet en gemiddeld betaald prijs van het algemene boek tussen 1975 en 1994 in beeld te brengen.
- ²⁹ Financiers van het onderzoek zijn: het Centraal Boekhuis, de Groep Algemene Uitgeverijen van het Nederlands Uitgeversverbond, de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (voorheen Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels), en de Nederlandse Boekverkoopbond. Voor de leden van deze organisaties zijn de SBO kwartaalrapporten onder voorwaarden toegankelijk. Stichting Speurwerk maakt in zijn rapportages tevens gebruik van gegevens verschaft door deze organisaties. In openbare naslagwerken

(GI'98/99, MMN01) staat vanaf 1998 (en misschien al eerder) niet SBO maar het Jaarverslag van de Koninklijke Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels (KVB) als bron van omzetverdelingen vermeld. Hierin komt waarschijnlijk de formele relatie van de KVB als opdrachtgever van Stichting Spuurwerk tot uiting.^{xxx} De onderzoeksfunctie van Stichting Spuurwerk, zoals die vooral in de eerste tien jaren van zijn bestaan tot uiting kwam in tal van rapporten, is geleidelijk in omvang beperkt. SBO is sinds December 2000 stopgezet. Wel is een alternatieve opzet voor onderzoek naar aankoopgedrag van particuliere consumenten in de vorm van een telefonisch onderzoek, *BoekenIndex*, ontwikkeld. Zie SBO 2000, 4-5.

^{xxxii} We danken de heer W. van Leeuwen, hoofd afdeling onderzoek bij de Stichting Spuurwerk, voor zijn schriftelijke toelichting die de basis is voor een verklaring van discrepanties die de openbare bronnen te zien geven. Citaten in de volgende alinea zijn aan zijn antwoord ontleend.

^{xxxiii} De hiervoor genoemde financiers van het onderzoek van Stichting Spuurwerk mogen dan vooral geïnteresseerd zijn in omzet- en afzetcijfers van het nieuwe boek (vgl. de noot bij desbetreffende tabellen in GI 1998, 151,152 en andere publieke bronnen), ze houden zich niet blind voor verrichtingen van concurrenten. Vanaf 1996 worden aankoopkanalen anders verdisconteerd. Eerdere bronnen vermelden, naast de kanalen 'boekhandel' en 'boekenclub', twee andere verkoopkanalen: 'boekenpostorderbedrijf' en 'overige aankoopplaatsen'. In bronnen van na 1996 wordt 'boekenpostorderbedrijf' geclusterd met 'boekenclub'; daarnaast introduceert men een nieuwe categorie: 'ramsjkanalen'; ten slotte omvat de vierde, al langer bestaande rest-categorie van 'overige kanalen' de volgende aankoopmogelijkheden: tweedehandsboekwinkels, niet-erkende warenhuizen, sociaal-culturele instellingen, rechtstreeks bij de uitgever. Tussen 1990 en 2000 fluctueert het omzetaandeel van beide laatste categorieën tussen de 13,7% (1990) en de 14 % in 2000 (vgl. GI 1998/99, 152; *de Mediamarkt in NL* 2001, 17; SBO 2000, 114). Het afzetaandeel van ramsj- en van overige kanalen loopt van 17,5 % in 1990, via 14,9% in 1995, op naar 21,1% in 2000 (SBO 2000, 114 voor omzet en afzet).

^{xxxiiii} Diverse cultuurpolitiek gevoelige kwesties – handhaving van de verticale prijsbinding, ontleding, de ontwikkeling van de aankoopkosten voor boeken, verramsjing en overproductie, afzetontwikkeling – zouden meer in onderling verband bezien moeten worden, maar wel op basis van transparant en betrouwbaar cijfermateriaal.

³⁴ Het bedrag van 629 miljoen in GI 1991, 134; 638 miljoen gulden in GI 1993,107; SBO 1991, 59; SBO 1992, 79.

^{xxxv} Zie Van Krevelen, 'Van liefhebberij tot cultureel ondernemerschap', 46-47. Van Krevelen berekende dat in 2002 drie grote concerns (PCM, Weekbladpers Groep en VBK, met in totaal 20 imprints) naar schatting 64 procent van literaire fictie-titels produceren. De overblijvende uitgeverijen (34 imprints) zouden de resterende 36 procent voor hun rekening nemen. Inmiddels zijn er concerns bijgekomen: Koninklijke Boom uitgevers, Foreign Media Group en Nieuw Amsterdam. Ook is het aantal imprints binnen de reeds bestaande concerns gestegen (PCM tenminste negen; VBK tien).

^{xxxvi} Vgl. Tabel 10.1, Kerncijfers boekenbranche 1975-2002, deels gebaseerd op Janssen, *In het licht van de kritiek*, aangevuld met steekproef uit *Boekblad* 2000.

³⁷ De Glas, 'Investerings van uitgeverijen in jong talent en de opbrengst daarvan'.

^{xxxviii} Volgens een ruwe vuistregel maakte in de jaren zeventig een (middel)grote uitgeverij op zeven van de tien titels in het eerste jaar van uitgave verlies. Kreeg tot midden jaren tachtig zo'n verliesgevend titel nog kans op langduriger opslag, met de verandering in de organisatiestructuur werd ook de opslagduur sterk bekort om kosten te besparen. In het nieuwe millennium spreken zegslieden uit de boekenbranche van een vuistregel van negen-op-de tien.

^{xxxix} In onderzoek naar de Amerikaanse platenindustrie van de jaren zestig muntte Denisoff de term "buckshot theory of record releasing" aan. Zie Denisoff, *Solid gold: the popular record industry*. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1972. Een classic uit de organisatieliteratuur over de cultuurindustrie is Hirsch, 'Processing fads and fashions'. Spijkers is een uitgever die zich er niet voor schaamt om zichzelf te profileren als initiator van een praktijk die inmiddels ook in Nederland wijdverbreid is, temeer daar het huidige literaire bedrijf op tal van fronten wordt bevolkt door ex-werknemers van Spijkers, die door hem zijn opgeleid en gekneed in het vak. In de culturele journalistiek staan diverse aspecten van die praktijk als 'slecht' bekend. 'Slecht' voor het imago van cultuur als iets intrinsiek hogers dat geen bezoedeling verdraagt; slecht ook voor de goede human resource management (hoe ga je om met je personeel, met je cliënten zoals auteurs en boekhandelaren). De zelfprofilering, de omgang met personeel en auteurs, en het marketinglawaaï dat voor bepaalde auteurs wordt geproduceerd, dit alles veroordeelt de culturele journalistiek in pers en andere media als onkies. Diezelfde media profiteren er ook van, getuige de recente scheldpartij tussen Wouter van Oorschot en de voormalige voorman van Vassallucci waartoe *Het Parool* en de site van *Boekblad* in augustus 2005 de gelegenheid boden.

^{xl} Al in de jaren vijftig en zestig droegen de in brede kring verkochte pockets bij aan de democratisering van het boek als gebruiksvoorwerp. Vgl. Kuitert, *Het uiterlijk behang*.

^{xli} *Vrij Nederland Boeken*, 'Schrijvers, hun uitgevers, hun inkomen, de kritiek, en de boekenmarkt'. BV Weekbladpers, december 1993, 6.

^{xlii} Vgl. Vermij, 'Interview met Laurens van Krevelen'. In de slotparagrafen en de Epiloog van hoofdstuk 6 gaat Van Krevelen meer gedetailleerd in op deze casus.

^{xliii} Tilly Hermans nam op 4 september 2001 ontslag en kondigde aan dat haar nieuwe uitgeverhuis 'Augustus' heette, naar de maand ervoor toen ze op het idee van een nieuwe uitgeverij zou zijn gekomen. Maar omdat die tamelijk snel boeken ging publiceren van bestsellende auteurs als Van Dis, Noordervliet en De Jong, die allen lang hadden droog gestaan, kan men zich afvragen naar welk jaar augustus eigenlijk verwees. Opmerkelijk is dat Van Dis' roman *Familieziek* reeds in de laatste Tilly Hermans-catalogus voor Meulenhoff (najaar 2001) was aangekondigd en vervolgens bij Augustus verscheen onder dezelfde titel.

^{xliiv} Van Krevelen, 'Van liefhebberij tot cultureel ondernemerschap', 38-39. Korte tijd later liet VBK zich bijna opkopen door PCM, wat niet doorging na protestactie van hun bestsellerauteurs. Weer iets later trad het gros van Veen-auteurs en -redacteurs, van hetzelfde VBK, in de onderneming van mediatycoon Derk Sauer.

^{xlv} Op de drie laatstgenoemde factoren, kritiek, prijzen en beleid, komen we verderop terug.

^{xlvi} Vóór 1987 werd de UGI gehanteerd waarbij alle algemene boeken werden ingedeeld in 71 rubrieken. De NUGI bevat 239 rubrieken. Met ingang van januari 2003 is de NUGI vervangen door de NUR. In dit hoofdstuk gebruiken we enkel de benaming 'NUGI'.

^{xlvii} *Gids voor de Informatiesector* 1993, 76. Vgl. Stichting Speurwerk, *Nederlandse uniforme genre indeling. Conversielijsten UGI, SISO, UDC, Brinkman/Unesco*. Amsterdam, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, oktober 1986. De code staat voorin elk boek, en toegekende coderingen worden in de databank van het Centraal Boekhuis vastgelegd.

^{xlviii} Wel moet de indiener van een aanvraag ten minste een intentieverklaring van een uitgever overleggen.

^{xlix} Het kinderboek beslaat NUGI 210-281 met uitzondering van 270 (stripboeken). Literatuur: NUGI 300-322. Romantische fictie: NUGI 340-342 (dames-, volks-, familie-, streekromans en historische romans). Spanning en overige fictie: 330-336; 350-382; 270. Sinds 1996 is de laatste – intrinsiek heterogene – rubriek opgesplitst in 'spannend' (NUGI 330-336) en 'overige fictie' (NUGI 270; 350-382). Alle vorengenoemde publieksrubrieken vormen tezamen het genre 'fictie' (vgl. GI 1993, 113). Het hybride genre 'spanning en overige fictie' treft men aan in publicaties van omstreeks 1990 (SBO 1990, 17, 48; SBO 1991, 74, 75; GI 1991, 140; GI 1993, 113). Bij de interpretatie van de trend in omzet- of afzetcijfers van het genre 'spannend' dient men rekening te houden met het feit dat Stichting Speurwerk vanaf 1996 (en met terugwerkende kracht voor 1990 en 1995) de raming van het genre 'spannend' uitsluitend heeft gebaseerd op de NUGI-codes 330-336.

¹ In 2005 is door uitgeverij Bruna het *ladythriller* concept tot uitdrukking gebracht in een aparte verhalenbundel bij de zomereditie van het tijdschrift *Linda* (van Linda de Mol), in 100.000 exemplaren.

^{li} De NUGI-code 'literatuur' van populaire thrillerschrijvers als Nicci French stelt de OB in staat de scheve verhouding tussen fictiecategorieën optisch te corrigeren. Volgens de vernieuwde NUR valt French sinds 2003 onder een nieuwe categorie, de 'literaire thriller'.

⁴⁹ Als gezegd wijken contemporaine bronnen op het punt van omzet en afzet sterk af van de latere bronnen. De contemporaine bronnen melden een daling in de afzet tussen 1985 en 1990 van 3,7 miljoen exemplaren, van 30,3 naar 26,8 miljoen (SBO 1990, 45; SBO 1991, 57; SBO 1992, 86; GI '93, 107). Daarentegen maken de latere bronnen melding van 31,8 miljoen exemplaren (GI '98/99, 151; SBO 2000, 114). Zie paragraaf 4.1 van dit hoofdstuk voor een verklaring van de discrepantie, gevolg van trendbreuken in de dataconstructie door Stichting Speurwerk.

^{liii} De gemiddelde betaalde prijs is in 2000 voor spannende boeken maar liefst 37 procent hoger dan in 1990 (9 procent meer dan de inflatie over die periode); voor literatuur is de gemiddelde prijs in die tien jaar met 33% gestegen (vgl. SBO 2000, 62, 63). Hier dreigt een negatieve spiraal: dalende omzet als gevolg van ontleding wordt gecompenseerd met hogere prijzen voor de producten, wat potentiële kopers weer afschrikt. Om inzicht te krijgen in de veranderingen in het aankoopgedrag zou kennis van een gemiddelde prijs voor vier onderscheiden prijsklassen benodigd zijn. Juist in de hogere prijsklassen (*f* 25-*f* 50; *f* 50 en hoger) vinden de grootste prijsverhogingen en de grootste omzet plaats. *Boekenvakboek 1980* (p.72) informeert als enige openbare bron over de verdeling van de titelproductie naar vijf prijsklassen tussen 1961 en 1979. In 1961 behoorde 74% van de titels tot de laagste prijsklasse (*f* 0.01-*f* 5,00). In 1979 was dat nog slechts 13%. Tot de hoogste prijsklasse (*f* 20,00 of meer) behoorde in 1961 3,2%, in 1979 was dat gestegen tot 37,8%.

^{liv} Deze cijfers voor fictie zijn exclusief het kinderboek, een boeksoort die sterk in opkomst was en waarvan de omzet tussen 1990 en 1998 verdubbelde van 50 miljoen gulden naar 100 miljoen gulden, met een terugval in 1999 naar 81 miljoen gulden, en een licht herstel in 2000 met 87 miljoen, 9,9% van de omzet voor het algemene boek (SBO 2000, 52). Eind jaren tachtig en begin jaren negentig was het aandeel van non-fictie een fractie groter dan dat van fictie voor volwassenen. In de loop van de jaren negentig vond een omslag plaats, fictie kreeg de overhand en de omzet van non-fictie nam geleidelijk af. Met name het omzetaandeel van de SBO- rubriek 'vrije tijd, hobby, doe het zelf' viel terug van 15,8% (1990) naar 6,8% (2000) (vgl. SBO 2000, 116).

^{lv} *Gids informatiesector*, 1998/1999, 152, vermeldt in de betreffende tabel van de verkoop van fictie dat het gaat om ‘nieuwe algemene boeken gekocht door particuliere consumenten’. Het Jaarverslag van de KVB vormt de bron van de cijfers uit de Gids.

^{lvi} Zie Gasenbeek, ‘Op zoek naar boekenlezers’; Werkgroep Algemene Boek, ‘Het Algemene Boek, een ontwikkelingsschets’, 16-18.

^{lvii} In onderscheid met omzet en afzet binnen de boekenbranche, die over een lange periode door een en dezelfde instantie werd geraamd, zijn OB-gegevens over leden en uitleningen door onderscheiden instanties uitgevoerd. Dat bemoeilijkt het gebruik van de her en der getraceerde cijfers. De recentste bibliotheekstatistiek betreft het jaar 1995: *Gids Informatiesector 1998/1999*, 243. De in 1998 voor het eerst weer verzamelde data waren niet beschikbaar in de opvolger van de Gids, t.w. *De Mediamarkt in Nederland en Vlaanderen 2001*, en betreffen voor de meeste media-sectoren cijfers over (en tot) 1999 (MMN01, 66). Over OB-gegevens van na 1999 zou het CBS “als enige geautoriseerd zijn landelijke cijfers te publiceren” (ibidem). De begin januari 2005 geconsulteerde website van het CBS is op dat punt echter te summier, omdat informatie over het ledenaantal ontbreekt. Het via de website van OCW toegankelijke rapport ‘Cultuurbeleid in Nederland’ laat in Tabel 21, gewijd aan de performance van de OB over de periode 1996 en 2000, een daling in het ledental zien van een half miljoen, van 4,4 miljoen naar 3,9 miljoen. Als bron staat vermeld ‘www.nblc.nl’, een overkoepelende dienstverlenende organisatie van de openbare bibliotheek. Bij telefonische navraag bij het NBLC werd de dalende trend niet ontkend, maar de mate ervan sterk gerelativeerd met de verklaring dat het CBS, gedurende korte tijd belast met rapportage, de zogeheten busleden (gebruikers van de bibliobus) niet had meegeteld in de cijfers voor 2000. Uit een recente publicatie door Cedric Stalpers en Menno Stein, getiteld ‘Sterke terugloop uitleen laatste zeven jaar’, blijkt dat de daling van uitleningen tussen 1995 en 2002 17,8% bedraagt.

^{lviii} Sinds de jaren negentig werkt de bibliotheekwereld aan “een omslag van een taakgerichte naar een marktgerichte organisatie”. Dit citaat uit het Jaarrapport 1999 van Stichting Nederlandse Bibliotheekdienst. Leidschendam, NBD, 16 mei 2000, 22 slaat niet alleen op de NBD maar ook op de bibliotheken, afnemers van de diensten van de NBD.

^{lix} *Gids informatiesector*, 1993, 131. Door respondenten uit de steekproef werd gemiddeld anderhalve keuze gegeven uit een lijst van tien categorieën, exclusief ‘weet niet’.

^{lx} Rabin, *Bibliotheekfuncties gemeten*, 51-52.

^{lxi} Met dit citaat opent het *Jaarplan 2003* van de OB Amsterdam. ‘Vestigingsplaats’ is gesubstitueerd voor ‘Amsterdam’. Met meer dan 3.5 miljoen bezoekers per jaar kan de OB Amsterdam zich erop beroepen de drukst bezochte instelling van Amsterdam te zijn.

^{lxii} *Gids informatiesector 1998/1999, SBO 2000*.

^{lxiii} *SBO 2000* (4e kwartaal), 116-117 geeft bovendien de afzet in miljoenen exemplaren met de afzetverdeling in procenten.

^{lxiv} “Nieuwe boeken” behelst de titels die door uitgeverijen worden aangemeld. In 1990 en 1999 bevatte dit overzicht titels van respectievelijk 240 en 160 uitgeverijen.

^{lxv} *Speurwerk Boeken Omnibus* 1e kwartaal 1991, 39.

^{lxvi} *Speurwerk Boeken Omnibus* 4e kwartaal 1992, 56.

^{lxvii} Zie Tabel 10.3.2 en 3.3. voor het aandeel van vertaalde fictiegenres.

^{lxviii} *Speurwerk Boeken Omnibus* 4e kwartaal 2000, 101. De lijsten van meest gekochte boeken van 2000 (ibidem, 104-106) en van 1997 (opgenomen in *Gids informatiesector 1998/1999*, 161-163) bieden een vergelijkbaar beeld.

^{lxix} In zijn dissertatie uit 1993, *Over lezen gesproken*, deed Kraaykamp dat met een (discutabele) operationalisatie van complexe versus eenvoudige literatuur, gescoord door een heterogeen panel van deskundigen. Zie voor een alternatief, op basis van een prestige-meting geoperationaliseerd door middel van aandacht van de kritiek, Marc Verboords dissertatie, *Moet de meester dalen*, in het bijzonder de hoofdstukken 4 en 9.

^{lxx} Voor een empirische analyse van de verstrengeling van posities in de kritiek en in jury’s bij niet-commerciële prijzen, zie De Nooij, ‘Gentlemen of the jury’. Dorleijn geeft in ‘De achterkant van de recente poëzie’, vanuit een insidersstandpunt (als jurylid en a.s. juryvoorzitter), een institutionele analyse van de nominaties voor de belangrijkste poëzieprijs uit het Nederlandse taalgebied. Voor een actueel overzicht van de personele samenstelling van Nederlandse literaire jury’s, zie Karel Berkhout, ‘Ja, ik ben gevraagd’, *NRC-Handelsblad*, 22 oktober 2004.

^{lxxi} Voor een reconstructie van de gang van zaken rondom de toekenning van P.C. Hooftprijs in 1984, zie Van Amerongen, *De kroon op het kwetsen*.

^{lxxii} Toekenning van de AKO-literatuurprijs 1988 aan Geerten Meijnsing door een jury waarin ook Doeschka Meijnsing zitting had ontlokte aan Hermans een sarcastische reactie in *NRC Handelsblad*. In 1996 kon een AKO/Generale Bank literatuurprijs nauwelijks uitgereikt worden wegens een bommelding in de televisiestudio; recent weigerden genomineerden en a.s laureaten medewerking aan de mediashow rond een uitreiking zolang ze niet zeker waren van de hoofdprijs; na zijn Libris-prijs 2001 kondigde Jeroen Brouwers aan niet meer aan

dergelijke shows mee te werken. Dat Reve in 2001 afzag van het in ontvangst nemen van de Prijs der Nederlandse Letteren vanwege de commotie om het gedrag van zijn partner had ook nog een politieke achtergrond.

^{lxxxiii} Bestsellerlijsten variëren in soort en status: zeven ervan zijn gekoppeld aan een specifiek distributiebedrijf of winkelketen (AKO, Bruna, v&d, de Bijenkorf, Libris) of de brancheorganisatie, CPNB; HP-De Tijd toptien is gebaseerd op gegevens van “10 betere boekhandels”; Van Ditmar toptien [van buitenlandse pockets] op verkoopcijfers van alle Nederlandse verkooppunten; de *Parool* toptien op verkoopcijfers bij één verkooppunt, de Amsterdamse boekhandel Scheltema. In welke mate deze lijsten worden samengesteld op basis van betrouwbare en valide verkoopcijfers valt niet te achterhalen zonder kennisneming van bedrijfsgebonden verkoopcijfers.

^{lxxxiv} Of het moet het negatieve effect op critici of docenten in het literatuuronderwijs zijn: ‘publiekssucces, dus wegwezen’. Voor critici betreft dit vooralsnog alleen de kwaliteitspers; bij docenten alleen die van de meer elitaire instellingen (gymnasia en andere instellingen voor vwo). In zijn recensie van Leon de Winters *De ruimte van Sokolov* reflecteert criticus Robert Anker daar als volgt over: “In ieder geval gaat het me te ver om De Winter uit de literatuur te werpen [...], zoals de recensent van de *Haagse Post* heeft gedaan, ongetwijfeld uit vooroordeel. De Winters vorige roman, *Supertex*, heb ik ongelezen gelaten, ook uit vooroordeel, maar dat was gebaseerd op een eerder boek, *Kaplan*, waar De Winters Werdegang begon: van serieus te nemen schrijver naar de populaire literatuur.” (*Het Parool*, zaterdag 5 december 1992, 47).

^{lxxxv} SCP, *Sociaal en cultureel rapport 2000*, 505 vv voor een beschrijving van trends op de vrijetijdsmarkt.

^{lxxxvi} Van Rees, ‘Consensusvorming in de kritiek’; ‘How reviewers reach consensus’.

^{lxxxvii} Zie de bijdrage van Susanne Janssen in dit boek.

^{lxxxviii} Zie Janssen, *In het licht van de kritiek*; Idem, ‘Reviewing as social practice’, 283.

^{lxxxix} Van Rees & Vermunt, ‘Event history analysis of authors’ reputation’; Van Dijk & Vermunt, ‘Literary careers and critical reputation’.

^{lxxx} Vgl. Pieter Steinz, ‘Hoe Donna Tart het literaire landschap veranderde’. *NRC Handelsblad* 26-03-04, Cultureel Supplement, 20.

^{lxxxxi} In zijn dissertatie, *Het veelvormige boek*, onderzocht Hein Leemans door middel van een simulatie van het keuzeproces welke soorten informatie kopers van fictieboeken gebruiken bij hun aanschafbeslissingen. Onder noemers als ‘agenda setting’ of ‘uses and gratifications’ illustreert communicatiewetenschappelijk en politicologisch onderzoek welke serieuze problemen men ondervindt bij het adequaat opzetten van onderzoek naar publieksbeïnvloeding door massamedia of naar het profijt dat gebruikers aan media ontlene. Tegelijk biedt het nuttige modellen voor verder onderzoek naar culturele classificatie en samenhang tussen attitudes en gedrag van cultuurdeelnemers, enerzijds, en toekenning van kwaliteit door gatekeepers in media, het onderwijs, anderzijds. Vgl. Severin & Tankard, *Communication theories*, 207-229; Schroder, Drotner, Kline & Murray, *Researching audiences*, 239-244.

^{lxxxii} Voorbeelden zijn: Perscombinatie-Meulenhoff en de *Volkskrant* of *NRC Handelsblad*; Weekbladpers Groep en *Vrij Nederland*; Audax en *HP/de Tijd*.

^{lxxxiii} Vgl. Janssen, *In het licht van de kritiek*, 106-116 voor een beschrijving van de komst van een nieuwe generatie van schrijvers en critici in de jaren zeventig. Zie tevens Van Dijk & Janssen, ‘De reuzen voorbij’.

^{lxxxiv} Van Rees & Van Eijck, ‘Socioeconomic background and political interest as determinants’. Analyse van TBO data 2000 leert dat vooral personen die ouder, hoger opgeleid zijn, een hogere culturele beroepsstatus hebben of vrouw zijn printmedia (kranten of opiniebladen) als informatiebron over cultuur gebruiken.

^{lxxxv} Pots, *Cultuur, koningen en democraten*, 395-6;

⁸³ In *Boekman* 55 (2003) opperde Huub Beurskens, lid van de Adviescommissie van het Fonds, om het criterium van inkomen te schrappen.

^{lxxxvii} Zie Hekkert & Van Wieringen, ‘Assessment of aesthetic quality of artworks by expert observers’.

⁸⁵ Kuitert, *De waarde van woorden. Over schrijverschap*. Zie Arjen Fortuin, ‘Ons leest ons’. *NRC-Handelsblad*, 5 april 2002, Bijlage Boeken, 25. Voor kritiek op wat hij aanduidt als Kuiterts “criant onzinnige aannames”, zie Hugo Verdaasdonk, ‘De vrome illusie van de literaire Boekwetenschap’. *Boekman* 55, maart 2003, 105-106; diverse recensenten van dit nummer van *Boekman* sluiten zich daarbij aan (vgl. de toenmalige voorzitter van fonds H.M. van den Brink, ‘Lisa leutert’, *Vrij Nederland* 15 maart 2003, 57).

⁸⁶ *De Volkskrant*, 26 maart 2003.

⁸⁷ Zie Ronald Breiger, ‘A tool kit for practice theory’ voor een inleiding op de ‘practical methods and methodological practice’ die voor een dergelijke analyse komen kijken.

^{xc} Vgl. Janssen, de Nooy & Seegers, ‘Titelproductie en werkbeurs’; IJdens & de Nooy, *Schrijvers en fonds*.

^{xcii} Vgl. Prick, ‘De bureaucraten’. In: *Raster* 83, 1998, 85-98.

^{xciii} Zie voor een gedetailleerde analyse van veranderingen in het literatuuronderwijs de dissertatie van Marc Verboord, *Moet de meester dalen of de leerling klimmen?* en het door hem aan dit boek bijgedragen hoofdstuk, ‘Veranderingen in benaderingen van literatuuronderwijs’.

^{xciv} Janssen & Olislagers, ‘Literaire tijdschriften en debutanten’; Verdaasdonk, ‘Literary magazines as media’.

⁹² Zie Vos, 'De erkenning van vrouwelijke auteurs'; 'Debuteren in de jaren '90'.

^{xcvi} 'De Marokkaanse dichter die een kaaskop bleek te zijn' kopte *Het Parool*. Vergeefs trachtte een autochtone leraar klassieke talen, onder een Arabisch klinkend pseudoniem, met zijn pseudo-Arabische poëzie uitgeverij Vassallucci te verleiden tot een boekuitgave van zijn aanvankelijk enthousiast door de uitgeverij ontvangen eerste zending. (*Het Parool*, 28 januari 2003, 10).

^{xcvii} Van Eijck & Van Rees, 'Media orientation and media use'. Vanzelfsprekend kunnen met andere dan de daar gevolgde methodes en operationalisaties andere onderscheidingen getroffen worden. Het voordeel van de gekozen methode is dat deze het mogelijk maakt eenduidig veranderingen in een beperkt aantal lezerstypen tussen 1975 en 1995 aan het licht te brengen.

^{xcviii} Van Eijck & Van Rees, 'Media orientation and media use', 598-9.

^{xcix} Rapportage 'Jong zijn en lezen' door W.H.M van Leeuwen (SSBB) voor een door Stichting Lezen georganiseerd symposium op 17 december 1998. De resultaten van dit onderzoek door Stichting Speurwerk over het imago van boeken bij jongeren van 12 –17 jaar lijken gekleurd door een suggestieve vraagstelling, onder een niet-representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking, over hoe leuk men lezen vindt; gedragsmeting ontbreekt.

^c Knulst & Kraaykamp, *Leesgewoonten*, 165-7.

^{ci} Knulst en Van den Broek, 'Het lezerspubliek van boeken', 131.

^{cii} Absolute uitgeverij-omzetcijfers naar subgenre lijken dit tegen te spreken, maar deze kwestie kan niet los gezien worden van uitleencijfers van openbare bibliotheken en het gedrag van boekenleners.

^{ciii} Een krant als *The New York Times* is Nederlandse kranten (*NRC*, *de Volkskrant*) daarin voorgegaan; de vergelijking daarmee gaat scheef in zoverre een op zichzelf goed initiatief als het mediakatern van *de Volkskrant* doorgaans de diepgang heeft van een pierebadje, omdat voor dat katern onvoldoende gebruik wordt gemaakt van de economische en sociologische expertise die wel degelijk op de redactie aanwezig is.

^{civ} Zie in dit boek het hoofdstuk, 'De status van de kunsten' door Susanne Janssen.

^{cv} Mohr & DiMaggio, 'The intergenerational transmission of cultural capital'; N-D. de Graaf, P.M. de Graaf en G.Kraaykamp, 'Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands'.

^{cvi} Van Eijck & Van Rees, 'Media orientation and media use', 604-605.

^{cvi} *Speurwerk Boeken Omnibus* 4e kwartaal 2000, 116.

^{cvi} *Speurwerk Boeken Omnibus* 4e kwartaal, 1992, 26.

Bibliografie

Amerongen, Martin van e.a. (red.). 1984. *De kroon op het kwetsen: de affaire H.Brandt Corstius/P.C.Hooftprijs 1984*. Amsterdam: Joost Nijsen.

Bakker, P. & O. Scholten. 2003. *Communicatiekaart van Nederland*. 4^e druk. Deventer: Kluwer.

Becker, H.F. 1982. *Art worlds*. Berkeley: University of California Press.

Boekenvakboek, diverse jaren (1980, 1986, 1987). Amsterdam: Stichting Speurwerk betreffende het Boek.

Boekholt, P.Th.F.M & E.P. de Booy. 1987. *Geschiedenis van de school in Nederland. Vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen enz.: Van Gorcum.

Boer, Connie de & Swantje Brennecke. 2003. *Media en Publiek. Theorieën over media-impact*. 5e herziene dr. Amsterdam: Boom.

Bogart, L. 1981. *Press and public. Who reads what, when, where and why in American newspapers*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Bourdieu, P. 1969. 'Intellectual field and creative project'. In: *Social Science Information* 8, 89-119.

Bourdieu, P. 1971. 'Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber'. In: *Archives Européennes de Sociologie* 12, afl. 1, 3-21.

Bourdieu, P. 1977. 'La production de la croyance'. In: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 13, 3-43. (Vertaald als P. Bourdieu. 'The production of belief: contribution to an economy of symbolic goods'. In: *Media*,

Culture and Society 2 (1980), 261-293. Ook vertaald als P. Bourdieu. 'De productie van geloof'. In: *Opstellen over smaak*, 246-283.)

Bourdieu, P. 1983. 'The field of cultural production, or the economic world reversed'. In: *Poetics* 12, 311-356.

Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Oorspronkelijke Franse versie: P. Bourdieu. 1979. *La distinction : critique sociale du jugement de goût*. Paris: Minit.)

Bourdieu, P. 1991. 'Le champ littéraire'. In: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 3-46.

Bourdieu, P. 1992. *Les règles de l'art : genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Éditions du Seuil.

Bourdieu, P. 1994. *De regels van de kunst*. Amsterdam: Van Gennep. (Oorspronkelijke Franse versie: P. Bourdieu. 1992. *Les règles de l'art*.)

Bourdieu, P. 1992. *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Gekozen door Dick Pels. Amsterdam: Van Gennep.

Bourdieu, Pierre. 1966. 'Champ intellectuel et projet créateur'. In: *Les Temps Modernes* 246, 865-906.

Bourdieu, Pierre. 1971. 'Le marché des biens symboliques'. In: *L'Année Sociologique* 22, 49-126.

Bourdieu, P. 1980. 'Mais qui a créé les créateurs?'. In: *Questions de sociologie*. Parijs: Minit, 207-223.

Bourdieu, Pierre. 1993. *The field of cultural production. Essays on art and literature*. Edited and introduced by Randal Johnson. Cambridge: Polity Press.

Braam, A. van. 1980. 'Max Weber en zijn critici over gezag en bureaucratie'. In: H.P.M. Goddijn (red.). *Max Weber*. Baarn: Ambo, 176-210.

Breiger, R. 2000. 'A tool kit for practice theory'. In: *Poetics* 27, 91-115.

Broek, A. van de & W. Knulst. 2003. 'Het lezerspubliek van boeken in tijden van ontlezing'. In: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 10, 121-139.

CBS. 1975. *75 jaar statistiek in Nederland*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.

CBS. 2000. *Statistisch jaarboek 2000*. 's-Gravenhage: SDU.

De Mediamarkt in Nederland en Vlaanderen 2001. Den Haag/Rotterdam: Biblion/Media Business Press.

Denisoff, R. S. 1975. *Solid gold: the popular record industry*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Dijk, Nel van & Susanne Janssen. 2002. 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965'. In: J. Bardoel e.a. (red.). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: AUP, 208-235.

DiMaggio, P. & J. Mohr. 1985. 'Cultural capital, educational attainment and marital selection'. In: *American Journal of Sociology* 90, 1231-61.

DiMaggio, P. 1987. 'Classification in art'. In: *American Sociological Review* 52, 440-455.

DiMaggio, P. 1991. 'Classification in Art. Social structure, institutions, and cultural goods'. In: P. Bourdieu et al. (eds.) *Social theory for a changing world*. Boulder, CO: Westview Press, 133-155.

DiMaggio, P. 1994. 'Culture and economy'. In: N. Smelser & R. Swedberg (red.). *Handbook of economic sociology*. Princeton: Princeton University Press, 25-57.

- Dorleijn, G. & K. van Rees (red.). 1999. *Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld*. Den Haag: NWO.
- Dorleijn, G. & K. van Rees (red.). 2000. 'The eighteenth-century literary field in Western Europe. The interdependence of material and symbolic production and consumption.' In: *Poetics* 28, 331-453.
- Douglas, M. 1996. *Thought styles*. Londen: Sage.
- Dronkers, J. & P.M. de Graaf. 1995. 'Ouders en het onderwijs van hun kinderen'. In: J. Dronkers & W. Ultee (red.). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 46-66.
- Dronkers, J. & W. Ultee. 1995. 'Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek. Een terugblik'. In: Dez. (red.). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 303-325.
- Eijck, K. van. 1998. 'Leefstijlen van stijgers en dalers'. In: *Mens en Maatschappij* 73, 27-46.
- Eijck, K. van. 1999. 'Jazzed up, brassed off. Social differentiation in musical taste patterns'. In: *Mens en Maatschappij* 74, 43-61.
- Eijck, K. van. 1999. 'Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups'. In: *Poetics* 26, 309-328.
- Eijck, K. van. 2000. 'Richard Peterson and the culture of consumption'. In: *Poetics* 28, 207-224.
- Eijck, Koen van & Kees van Rees. 2000 'Media orientation and media use: television viewing behavior of specific reader types from 1975 to 1995'. In: *Communication Research* 27, 574-616.
- Ganzeboom, H.B.G. & W.C. Ultee (red.). 1996. *De sociale segmentatie van Nederland in 2015..* Den Haag: SDU. *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid*, V96.
- Gasenbeek, Bert. 1987. *Op zoek naar boekenlezers*. Den Haag: NBLC.
- Gids voor de Informatiesector 1995/1996*. Den Haag: NBLC/Boekblad.
- Gids voor de informatiesector, 1991, 1993*. Amsterdam: Stichting Speurwerk betreffende het Boek.
- Gids voor de informatiesector, 1998/1999*. Den Haag en Rotterdam: NBLC en Media Business Press BV.
- Glas, F. de. 1998. 'Investerings van uitgeverijen in jong talent en de opbrengst daarvan'. In: *Nederlandse Letterkunde* 3, 127-150.
- Glas, Frank de. 1989. *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en Ontwikkeling/De Arbeiderspers voor 1940*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Goedegebuure, J. 1993. '16 maart 1983. Eerste uitzending van het televisieprogramma "Hier is Adriaan van Dis" – De invloed van de media op het literaire bedrijf'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.): *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. 2^e dr. Amsterdam: Contact, 846-852
- Graaf, P.M. de & R. Luijkx. 1995. 'Paden naar succes: geboorte of diploma's'. In: J. Dronkers & W. Ultee (red.). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 31-45.
- Hekkert, P. & P. van Wieringen. 1998. 'Assessment of aesthetic quality of artworks by expert observers. An empirical investigation of group decisions'. In: *Poetics* 25, 281-292.
- Hirsch, P.M. 1972. 'Processing fads and fashions: An organization-set analysis of cultural industry systems'. In: *American Journal of Sociology* 77, 639-659.
- IJdens, T. & W. de Nooy. 1988. *Schrijvers en fonds*. Tilburg: IVA- Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de KUB.

- Janssen, S. & N. Olislagers. 1986. 'Literaire tijdschriften en debutanten'. In: *TTT/Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal- en Tekstwetenschap* 6, 275-284.
- Janssen, S. 1994. *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum: Verloren.
- Janssen, S. 1997. 'Reviewing as social practice: institutional constraints on the critics' attention for literary fiction'. In: *Poetics* 24, 1997, 275-297.
- Janssen, S., W. de Nooy & G. Seegers. 1986. 'Titelproductie en werkbeurs'. In: *TTT/Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal- en tekstwetenschap* 6, 285-296.
- Janssen, Susanne. 2006. 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990. In: G.J. Dorleijn en K. van Rees (Red.). *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt. pp. 199-216.
- Knulst, W. & G. Kraaykamp. 1996. *Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers*. Rijswijk: SCP.
- Kraaykamp, G. 1993. *Over lezen gesproken: Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag*. Amsterdam: Thesis publishers
- Krevelen, L. van. 1987. 'Literatuur op de markt'. In: *Literatuur op de markt. Schrijvers over hun boeken, het eerste interview, de ideale lezer, over voorleesavonden en kritiek, het literaire klimaat, de geur van bestsellers en de stilte van het schrijven, over de massamarkt en het culturele circuit*. Amsterdam: Meulenhoff, 1987. (Ook opgenomen in L. van Krevelen. 2002. *De stijl van de uitgever*. Amsterdam: De Buitenkant, 17-24.)
- Krevelen, L. van. 2002. 'Modernisering en marktverruiming van de boekencultuur'. In: L. van Krevelen. *De stijl van de uitgever*. Amsterdam: De Buitenkant, 25-49.
- Krevelen, L. van. 2003. 'Van liefhebberij tot cultureel ondernemerschap. Over de ontwikkeling van de literaire uitgeverij in Nederland'. In: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 10, 13-50.
- Kuitert, L. 1997. *Het uiterlijk behang. Reeksen in de Nederlandse literatuur 1945-1996*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Kuitert, L. 2002. *De waarde van woorden. Over schrijverschap*. Amsterdam: AUP/Vossiuspers.
- Leemans, H. 1994. *Het veelvormige boek. Informatiegebruik bij de aankoop van een hedonistisch product*. Delft: Eburon.
- Leemans, Hein & Mia Stokmans. 1991. 'Attributes used in choosing books'. In: *Poetics* 20, 487-505.
- Mohr, J. & P. DiMaggio. 1995. 'The intergenerational transmission of cultural capital'. In: *Research in Social Stratification and Mobility* 14, 167-199.
- Munnichs, M. & K. van Rees. 1986. 'De cultuursociologie van Pierre Bourdieu. Enkele kanttekeningen bij *La Distinction* van Bourdieu'. In: *TTT/Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal- en Tekstwetenschap* 6, 317-337.
- Nooy, W. de. 1988. 'Gentlemen of the jury. The features of experts awarding literary prizes'. In: *Poetics* 17, 531-545.
- Pots, R. 2000. *Cultuur, koningen en democraten*. Nijmegen: SUN.
- Powell, W.W. & P.J. DiMaggio (red.). 1991. *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Prick, L. 1998. 'De bureaucraten'. In: *Raster* 83, 85-98.
- Rabin. 1989. *Bibliotheekfuncties gemeten. Een analyse van vraag en aanbod van openbare bibliotheken*. Den Haag: auteur.

- Rees, K. van. 1983. 'Advances in the empirical sociology of literature and the arts. The institutional approach'. In: *Poetics* 12, 301-307.
- Rees, C. J. van. 1983. 'How a literary work becomes a masterpiece. On the threefold selection practiced by literary criticism'. In: *Poetics* 12, 309-417
- Rees, C. J. van 1985. 'Consensusvorming in de literatuurkritiek'. In: H. Verdaasdonk (red.). *De regels van de smaak*. Amsterdam: Joost Nijsen, 59-85.
- Rees, C. J. van 1987. 'How reviewers reach consensus on the value of literary works'. In: *Poetics* 16, 275-294.
- Rees, K. van. 1988. 'De brugfunctie van *Merlyn* in de Nederlandse literatuurbeschuwing'. In: K. Fens & H. Verdaasdonk (red.). *Op eigen gronden*. Utrecht: HES Uitgeverij, 55-59.
- Rees, Kees van. 1997. 'Modelling the literary field: From system-theoretical speculation to empirical testing'. In: *Canadian Review of Comparative Literature* 24/1, 91-101.
- Rees, C.J. van & G. J. Dorleijn. 1993 [= 1994]. *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld*. 's-Gravenhage: Stichting Literatuurwetenschap.
- Rees, K. van & G. Dorleijn. 1999. 'Het aandachtsgebied *Literatuuropvattingen*: een tussenbalans.' In: G. Dorleijn & K. van Rees (red.). *Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld*. Den Haag: NWO, 1-29.
- Rees, C.J. van & G.J. Dorleijn 2000. 'The eighteenth-century literary field in Western Europe: The interdependence of material and symbolic production and consumption'. In: *Poetics* 28, 331-348.
- Rees, K. & K. van Eijck. 2003. 'Media repertoires of selective audiences. The impact of status, gender, and age on media use'. In: *Poetics* 31, 465-490.
- Rees, K. van & J. Vermunt. 1996. 'Event history analysis of authors' reputation. Effects of critics' attention on debutants' careers'. In: *Poetics* 23, 317-333.
- Rees, K. van & K. van Eijck. 2003. 'Socioeconomic background and political interest as determinants of topical interest and media use'. Paper voor de Media sociology session of the 2003 ASA Meeting, Atlanta.
- Severin, W. & J. Tankard. 1992. *Communication theories*. New York: Longman.
- Smelser, N. & R. Swedberg (eds.) 1994. *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, Princeton University Press/ New York, Russell Sage Found
- Smelser, N. & R. Swedberg (eds.) 2005. *The Handbook of Economic Sociology. Second edition*. Princeton: Princeton University Press/ New York: Russell Sage Found
- Sociaal en cultureel rapport 2000. Nederland in Europa*. Den Haag: SCP.
- Sociale en Culturele Verkenningen 1995*. Rijswijk: SCP.
- Stalpers, C. & M. Stein. 2004. 'Sterke terugloop uitleen laatste zeven jaar'. In: *BibliotheekBlad* 11/12, 36. (Ook via www.debibliotheken.nl.)
- Steinz, P. 2004. 'Hoe Donna Tart het literaire landschap veranderde'. In: *NRC Handelsblad. Cultureel Supplement* 26 maart 2004.
- Stichting Nederlandse Bibliotheekdienst. 1999. *Jaarrapport 1999*. Leidschendam: NBD.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek. 1986. *Nederlandse uniforme genreindeling. Conversielijsten UGI, SISO, UDC, Brinkman/Unesco*. Amsterdam: Stichting Speurwerk.

Stichting Speurwerk betreffende het Boek. 1991. *Speurwerk Boeken Omnibus 1e kwartaal 1991*. Amsterdam: Stichting Speurwerk.

Stichting Speurwerk betreffende het Boek. 1992. *Speurwerk Boeken Omnibus 4e kwartaal 1992*. Amsterdam: Stichting Speurwerk.

Stichting Speurwerk betreffende het Boek. 2000. *Speurwerk Boeken Omnibus 4e kwartaal 2000*. Amsterdam: Stichting Speurwerk.

Ultee, W., W. Arts & H. Flap. 1996. *Sociologie. Vragen-Uitspraken-Bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Verboord, M. 2003. *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op het lezen van boeken tussen 1975 en 2000*. Amsterdam: Thesis Publishers. Proefschrift Universiteit Utrecht.

Verdaasdonk, H. 2003. 'De vrome illusie van de literaire boekwetenschap'. In: *Boekman* 55, 105-106.

Vermij, Lucie Th. 2000. 'Interview met Laurens van Krevelen'. In: *Boekblad* 50, 15 December 2000, 10-13.

Vos, L. 2000. 'De erkenning van vrouwelijke auteurs in Nederland na de tweede wereldoorlog'. Status quaestionis voor onderzoeksproject dat deel uitmaakt van aandachtsgebied 'Literatuuropvattingen' en gesitueerd is aan RUG.

Vrij Nederland Boeken. 1993. *Schrijvers, hun uitgevers, hun inkomen, de kritiek, en de boekenmarkt*. Amsterdam: BV Weekbladpers.

Weber, M. 1972 *Gezag en bureaucratie*. Geredigeerd en ingeleid door A. van Braam. Rotterdam: Universitaire Pers.

Werkgroep Algemene Boek. 1988. *Het algemene boek. Een ontwikkelingsschets*. Amsterdam: KVB/Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels.

Zanden, J. L. van. 1997. *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Het Spectrum.